

ÉDES

X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM
1988. ÁPRILIS-JÚNIUS
ÁRA: 10,50 FORINT

ANYANYELVÜNK

BLAN-

RANDEVU

Mi újság?

Az ÁRPÁD GIMNÁZIUM KISZ SZERVEZETÉNEK LAPJA

íródiák

február
Smigli
Telki Blanka Gimn. Lapja   ára: 4 Ft

BUDAPESTI DIÁKÚJSÁGOK

A tartalomból

Grétsy László:
Meddig (vagy miből)
tanul a jó pap?
Lőrincze Lajos:
A rétesekről és
Rétesekről
Bencédy József:
Romlik-e nyelvünk?
Balázs Géza:
Baj-Zaj, Chipogó

Miskolczi Margit:
Vigyázzunk
a hangsúllyal!
Deme László:
...Meg a szünetekkel is!
Sütő András:
„Az anyanyelvet is
tanulni kell!”

Holczer József:
A vén diák
tovább-ballag
Békési László:
Be-cker és Freud
Fábián Pál:
Puc-cini
Büky Béla:
A moldvai
csángómagyarok

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:

Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Heltainé Nagy Erzsébet,
Kovalovszky Miklós,

Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest,
Batthyány u. 3
1015

Telefon: 156-492

Kiadja:

a Pallas Lap- és
Könyvkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert
vezérigazgató

Megjelenik negyed-
évenként.

Egy szám ára: 10,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a hírlapkezelő postahivataloknál és a
Posta Központi Hírlapirodánál (posta-
cím: Budapest, V., József nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy postautalvá-
nyon, valamint átutalással a KHI 215-
961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfi-
zetési díj: félévre 19 Ft, egy évre 38 Ft.
Külföldiek részére előfizethető a „Kul-
túra” Könyv és Hírlap Külkereskedel-
mi Vállalatnál, H-1389 Budapest, pos-
tafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (887092/09)

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:

Gombkötő Béla igazgató

INDEX: 25 224

HU ISSN 0139-0457

MGKSZ Ny. – 88. 054

Gálffy Mózes–Márton Gyula: Székely nyelvföldrajzi szótár

Akadémiai Kiadó, 1987.

A romániai magyar népnyelv sok
évtizedes adatfeltáró munka után
még mindig tartogat meglepetéseket.
Most két jeles erdélyi nyelvjárás-
kutató könyvéből győződhetünk meg
erről, akik egy munkaközösséggel
megosztva a feladatot, 1954 nyaratól
1967-ig Háromszéken, Csikban,
Gyergyóban és Udvarhely környé-
kén 301 településre látogattak el,
hogy térképlapokra írassák a szé-
kely tájnyelv ízét, zamatát leginkább
tükröző szavakat, kifejezéseket.
Több mint ezer, főként 50 év feletti
adatközlőt kérdeztek meg, hat elemít
végzett egyszerű parasztembereket,
mert ők őrzik leginkább a hagyomá-
nyos nyelvjárási sajátosságokat.

A szerzők eredetileg nyelvatlasz
formájában szerették volna közzéte-
ni ezt a hatalmas anyagot, hiszen
azon jobban látható, hogy egy-egy
szó a viszonylag nagy kiterjedésű
Székelyföld melyik részén használa-
tos. Ahogy telt-múlt az idő, egyre
inkább bizonyossá vált, hogy erről a
területről magyar népnyelvi adatokat
térképlapokon nem tudnak megje-
lentetni. Márton Gyulával – aki saj-
nos már a Házsongárdi temetőben

alussza örök álmát – többször is be-
szélgettünk a fáradságos munkával
összegyűjtött népnyelvi adatok köz-
zétételéről. Atlasz helyett így szüle-
tett meg a jelenlegi szótár, amely a
székely nyelvjárások gazdag szókín-
cséről, változatos szóhasználatáról
tájékoztat bennünket.

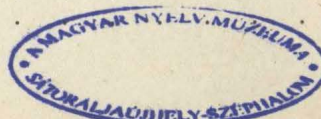
Álljon itt erre néhány példa. A *sü-
tőtök* szót természetesen a székelyek
is ismerik, de a *döblec*, *deblák*, *bosztán*
döblectök, *deblatok*, *sütőbosztán* is já-
ratos náluk. A kis kacsá megnevezé-
sei: *apró réce*, *kicsi réce*, *kicsi ruca*,
kicsi rucika, *kácsafiú*, *récefiú*, *récefió-
ka*, *récekölyök*, *récepipe*. Olyan tár-
gyak, eszközök nevét is megtaláljuk a
szótárban, amelyek már a mai visz-
nyok között nemigen használatosak.
Ilyen például a kézimalom (Hand-
mühle), amely emberi erővel működ-
tetett őrlőeszköz. Két korong alakú
kő között őrlték vele az árpát, kuko-
ricát, búzát, később azonban már
csak só finomítására maradt meg a
háztartásokban. Néhány faluban a
nevét is elfelejtették, de sok helyütt
ismerik még *daráló*, *darálókő*, *kézi-
daráló*, *daramalom*, *kásaörlő*, *sóörlő*,
sóörlő kő, *sóörlő malom*, *rezsnyice*, *mó-
riská* néven.

Érdeemes böngészni a könyvben,
mert szinte minden oldal bőséges is-
meretanyagot kínál szakembereknek,
érdeklődőknek egyaránt.

Balogh Lajos

Tartalom

<i>Balogh Lajos</i> : Gálffy Mózes–Márton Gyula: Székely nyelvföldrajzi szótár	B/II
<i>Bencédy József</i> : Romlik-e nyelvünk?	1
<i>Grétsy László</i> : Meddig (vagy miből) tanul a jó pap?	3
<i>Lőrincze Lajos</i> : Hogy unokáink is hallhassák	4
<i>Rácz Endre</i> : Tárgyas vagy alanyi ragozás?	5
<i>L. L.</i> : A rétesekről és Rétesekről	6
<i>Rozslyay György</i> : Ex cathedra	6
<i>Balázs Géza</i> : Baj-Zaj, Chipogó	7
<i>Miskolczi Margit</i> : Vigyázzunk a hangsúllyal!	8
<i>Deme László</i> : ...Meg a szünetekkel is!	9
<i>Koltói Ádám</i> : Ez nem játék!	9
<i>Sütő András</i> : „Az anyanyelvet is tanulni kell!”	10
<i>Graf Rezső</i> : Erőpróba	10
<i>Ladó János</i> : Látszat a családnevekben	10
<i>Holczer József</i> : A vén-diák tovább-ballag	12
<i>Zimányi Árpád</i> : Szóösszetételek túltengése	12
<i>Bikácsi László</i> : Be-cker és Freud	13
<i>Fábián Pál</i> : Puc-cini	13
<i>Heltainé Nagy Erzsébet</i> : Nyelvi illemtan	14
<i>Graf Rezső</i> : Jakab István: Nyelvi vétségek és kétségek	14
<i>Büky Béla</i> : A moldvai csángómagyarok	15
<i>Gerendeli György</i> : Diákok aranyköpései	15
Nyelvi játékok	16
Posta	B/IV.

Romlik-e nyelvünk?

A nyelvvel, nyelvveléssel foglalkozó szakemberek gyakran kapnak efféle megjegyzéseket: „Elszomorító (szörnyű, gyalázatos) nyelvünk állapota.” – „Ugye milyen aggasztó jelenségek vannak a mindennapi nyelvhasználatban!” – „Lám, egyre rosszabb a helyzet!”

A mindennapi ember nem tesz különbséget nyelv és nyelvhasználat közt (Saussure terminusaival: *langue* és *parole* közt); számára – természetesen – a nyelv az, ami a mindennapi nyelvhasználatban, beszédben vagy írásban megjelenik. Az általános aggodalom mellett sok bírálat éri a rádiót, a tévét, a sajtót, a hivatalokat; nemritkán találkozunk a régi, a falusi, a paraszti nyelv és nyelvjárás iránti csodálattal, sokszor szinte áhitattal; számbaállítva ezeket a mai nyelvvel, a város, az ifjúság „romlott (felháborító, gyalázatos)” nyelvhasználatával.

Bizony, alapos megfontoltsággal, pontos fogalmazással kell megpróbálnunk, hogy valamelyes követhető utat mutathassunk ezen a szövevényes területen; annál is inkább, mert egyrészt erősen megoszlik a közvélemény, időnként még a nyelvészeké is; másrészt, mert a babonák hirdetőit, a tévhitben élőket is szinte kivétel nélkül a jóindulat, a segíteni akarás vezérli, s fájó dolog volna, ha a vitában barátokat veszítenénk.

Térjünk vissza az alapvető megkülönböztetésre: nyelv és nyelvhasználat szétválasztására. A *nyelv*: eszköztár, azaz – egy kis pontatlansággal – hangok, szavak és nyelvtani szabályok együttese, rendszere, melynek elemeit felhasználva gondolatainkat, érzelmeinket, akaratunkat közölni tudjuk másokkal, persze, mindenekelelt tudatosítani tudjuk önmagunkban. Ez az eszköztár, a társadalomnak, nemzedékek hosszú sorának alkotása, a gyakorlatban távol van a teljes egységtől: attól függően, miről, kivel, milyen helyzetben, céllal beszélünk, más-más fajta, típusú részleteit vesszük igénybe. Így megkülönböztetjük például a társalgási stílusréteget, a hivatalit, a tudományost, az ifjúsági nyelvet, az irodalmi és/vagy köznyelvet. Ezek mindegyikének – és a még fel sem sorolt további belső nyelvi változatoknak is –

megvan a sajátos eszközkészlete és eszközválogatási szokása, a saját használati szabályrendszere; úgy mondjuk: a maga normája.

Mi is a norma? – Egy virtuálisan (a gondolkodásunkban) rejtőző/létező valami, amelyre támaszkodva – általában öntudatlanul – a nyelv lehetséges eszközeiből a témának, a beszélgetőtársaknak, a helyzetnek, a szándéknak megfelelően válogatunk, bizonyos eszközöket előnyben részesítve, másokat mellőzve. A norma tehát a nyelv *használatához* kapcsolódik, s így ahány belső nyelvhasználati változatról beszélünk, annyi normát is kell elfogadnunk. Külön normája van a nyelvjárásnak, az ifjúsági nyelvnek, a hivatali, a publicisztikai stílusrétegeknek; s kitüntetetten kezeljük az irodalmi és/vagy köznyelvet. El kell fogadnunk azt is, hogy e normák külön-külön is változnak, de változik egymáshoz való viszonyuk is; így például másként ítéljük meg ma a nyelvjárás jelenségeket a köznyelvben való megjelenését vagy az ifjúsági nyelv megannyi színes, ötletes szavának, kifejezésének (*elhúzza a csikot, felmegy a pumpája, vedd le a lemezt*) a társalgási nyelvben való használatát, mint két-három évtizeddel ezelőtt.

A nyelv romlásának megítélésében az az *egyik* kérdésünk, hogy magában a nyelvben (a *langue*-ban) vannak-e hibák, magát a nyelvet kell-e alkalmazatlannak vagy kevésbé megfelelőnek minősítenünk a gondolatközlésre, gondolataink megformálására. Ha

elfogadjuk nyelv és gondolkodás szoros összefüggését, ez önmagában is elképesztő kérdés, hiszen gondolkodásunk szakadatlanul fejlődik, differenciálódik, magasabb szintre emelkedik, s ez csak akkor lehetséges, ha eközben megtalálja, kikínlódja a megfelelő nyelvi formát, eszközöket. A nyelv története folyamatos bizonyossága gondolkodás és nyelvi formák párhuzamos fejlődésének. Így jelentek meg – hogy csak néhány példát mondjak – az összetett mondatok, az olyan komplikált formákkal, mint a feltételes, következményes, megengedő, vonatkozó, hasonlító alanyi, határozói alárendelések; meg az olyan eszközök, mint a feltételes határozó, a határozott meg a határozatlan névelő, az igeikötők új meg új nemzedéke új meg új funkciókkal (szereppel). Azután, lehet-e egész közösség, közösségek alkotására azt mondani, hogy hibás; hogy egy népnek, egy népcsoportnak rossz a nyelve (nyelvjárása)?

Előfordulhat azonban – hangzik az ellenvetés –, hogy szokássá s ezáltal nyelvi tényé válik egy-egy hibás alak vagy rossz nyelvtani megoldás. Ez valóban előfordult a magyar nyelv története során is, s ez a veszély valóban fenyeget, például az idegen nyelvi átvételek, de belső keletkezésű nyelvi elemek esetében is. Az idegen szó vagy szerkezet kölcsönzése lehet indokolt is – ezek a szükséges átvételek, mégpedig többnyire szavak (*chip, sci-fi, hi-fi, diszkó, rekombináns DNS*), jóval ritkábban jobbra idegen hatásra alakult összetételi formák (mint: *féregmentes, vérbő, vérszegény*).

A belső változások egy részét ugyancsak szokás hibáztatni, akár szokatlanságuk miatt (*pontosít, porít, meghibásodik*), akár tévedésből, babonából, a nyelvi fejlődés kellő ismeretének híján (így az állapothatározói igealakokat, mint *el van száradva, fel van véve*; az *ez alatt azt értem szerkezetet*). A hibáztatás oka gyakran a szükséges mérlegelés hiánya, mint például a *láthatók* – *láthatóak* alakpár, a *fájnak a szemeim* vagy a *lábaim* megítélésében. A *láthatók*–*láthatóak*, *kedvezők*–*kedvezőek* kettősség lehetővé teszi a melléknévi, illetve a főné-

HOGY NŐ EZ A GYEREK!

vi (szófaji) megkülönböztetést; a *sze-meim, lábaim* többes száma azt emeli ki, hogy *mindkettő* fáj, mert fájhat csak az egyik, a fél, a jobb vagy a bal is. Más példák: terjed a tartalmi egyeztetés, az alaki rovására (Felkeresett három diák, és kérték, hogy...); a *vezetés* egy szóval jelöli egy-egy üzem, hivatal, intézmény párt-, állami, szakszervezeti, ifjúsági mozgalmi vezetőit; a *vmi mellett* – felsorolásban azt is kifejezheti, hogy vkivel, vmivel *együtt* van, történik vmi; a *kérdés* szó helyenként egészen általános jelentésben szerepel (témák, részletek, összefüggések együttese, például a *külpolitikai kérdésekben*); a *nyilászáró szerkezetek*-et a szaknyelv rendszerező igénye teremtette; a *lakossági szolgáltatás a közületi*-vel áll szemben. Mindezekben elfogadjuk tehát az újabb nyelvi fejleményeket.

Az igazi gondot a nyelv romlása tekintetében nyilvánvalóan a *nyelvhasználat* pongyolaságai, hibái jelentik. A hibákról látszólag nincs mit mondani: a hiba – hiba, és sajnos bőven akad belőle, mindenféle típusból, beszédünkben és írásunkban egyaránt. Mégis le kell szögezni a fentiek alapján, hogy ezek nem a nyelv hibái, hanem a nyelvet használókéi. Ennél is lényegesebb megjegyeznivalóm azonban, hogy a nyelvhasználat leggyakrabban bírált területein másképp látom a helyzetet, mint a bírálók, panaszkodók többsége. Az országos napilapok, hetilapok és folyóiratok nyelve gyakran ma is szürke, egyhangú ugyan, mégis lényegesen árnyaltabb, világosabb, mint az 50-es években. A rádió és a tévé pedig csaknem annyiféle nyelvi változatot képvisel, ahány „nyelven” reggeltől estig mindnyájan beszélünk, ezért csak úgy általában bírálni őket ugyanolyan értelmetlen, mint a nyelvet; mindkettő sokféle, és e sokféleségnek megfelelően kell közelednünk az egyes nyelvi változataikhoz, még azt is figyelembe véve, hogy időnként változtatnak a hagyományos, a megszokott stílusnemen. A hivatal is packázik még; de a felsőbb szintű jogszabályok már jól követhetők, az alsóbb szintű határozatok egy része is egyre jobban megérthető.

Külön kell szólnom a beszélt nyelvről. Ezt igen sokan az írott nyelv romlott változatának tartják; holott a beszélt nyelv egyszerűen *más*, mint az írott, s nem méltányos, nem is helyes, ha bizonyos eltérő és

természetes sajátosságait hibának minősítik.

„No és a fiatalok beszéde, a durvaság, a sok trágárság?” – ez a további ellenvetés. Ami igaz, az igaz itt is, a tényeket nem lehet elvitatni. De: a durvaság, trágárság a fiatalok beszédének csak az egyik (ellenszenves) vonása; vannak e nyelvváltozatnak más jellemzői is, jók is, rosszak is. Az utóbbiak közül a divatjelenségeket emelem ki, mert a divatos szavakról, a közhelyekről volna még mondani valóm általában. Nem szeretjük az ifjúság beszédében az agyonkoptatott *ürge, csaj, oltári, haláli, világi, hulla jó, kopj le* szavakat és kifejezéseket. De a felnőttek beszéde is tele van egyrészt ezekkel, másrészt hasonlókkal: *nem ragozom tovább, ez van, így igaz, konkrét tettek, a problémák visszszakosznak, nem jön össze, arról vall, élesen veti fel, a szavak és tettek egysége, jelen pillanatban, per pillanatot*. Vegyük hozzá ezekhez a divatszavakhoz – szólamokhoz a közéleti nyelvben elképesztő sebességgel terjedő szakszavakat, szakmai kifejezéseket, melyeket ugyancsak a divat és a sznobizmus éltet: a háztartási munkára fordított *társadalmi időalap*, a vállalatok *költségérzékenysége, termelésfelfutás, az olajtermékek árszintje, aknafedlapok, önerős csatornaépítés, a*

küldöttek *visszaigazolták* az előterjesztésben foglaltakat; s akkor még nem szóltam a fölösleges idegen szókról (*tender, lízing, hipermarket*).

Nem véletlenül hagytam írásom végére ezt a nyelvi jelenségcsoportot: a durvaságot, trágárságot, a nyelvi divatokat és a közhelyeket: mind nyelvhasználat és magatartás összefüggését mutatják, sajnos éppen az előnytelen oldaláról. A nyelvtudomány, a nyelv művelés jó néhány éve figyel ezekre a rendellenességekre, ezekre az aggasztó nyelvi tünetekre, s – egyéb teendői mellett – a maga lehetőségei szerint igyekszik javítani a helyzetet. Világos, hogy ez távolról sem csupán a nyelvészek feladata; össze kell fogni mindnyájunknak, ha gondolkodó, felelősséget vállaló, önálló arcú emberekkel szeretnénk körülvenni magunkat, ha ilyenné szeretnénk formálni gyermekeinket, unokáinkat.

Befejezésül: Nem gondolom, hogy véleményemet mindenki osztja, akár nyelvész kollégáim, akár olvasóim. Utaltam is rá – persze csak az egyik irányban –, milyen szélsőséges véleményeket lehet hallani. Ezért velem együtt a szerkesztőbizottság is szívesen veszi, ha vitázó írásokkal folytatni tudjuk a téma taglalását.

Bencédy József

Éber szemmel, füllel

Ismétlés az első számból, mert a kifogásolt újságrészek ott kimaradtak

MI A CSODA?

Hangján érződik, hogy ez nála a hovatovább netovábbja. A taxiállomás változatlanul üres, az eső szakad.

Talán: *mindennek a netovábbja?* (A *hovatovább* jelentése ugyanis: 'idővel egyre inkább'.)

(Hétfői Hírek, 1986. máj. 28.)

Beküldte: Földiák László
7624 Pécs, Szigeti út 83.

RÉBUSZ

PÜSZE VÁROSKÉPEINKET nem tudjuk kijavítani, jöhetnek a gyógymódot már tud-

Ki gondolná az első mondat olvastán, hogy a cikkekében *foghijas utcá*-inkról, a beépítetlen telkek sokaságáról van szó?

(Magyar Nemzet, 1986. V. 25.)

Beküldte: Simon Mária,
9021 Győr, Lenin út 41.

HOGY MIK VANNAK!

(Nógrád, 1987. nov. 10.)

Beküldte: Deák Ferenc, 3100 Salgótarján,
Pécskő u. 10.

A TIT PÁSZTÓI
VÁROSI SZERVEZET
RENDEZÉSÉBEN

**KISTELJESÍTMÉNYŰ
KAZÁNFÜTŐI TAN-
FOLYAM INDUL
PÁSZTÓN
OKTÓBER 20-án,**

Jelentkezési határidő:
október 16.

Cím: Szabadság út 58.
Telefon: 415.

Kis teljesítményű kazán-ról már hallottunk. Sőt: kis teljesítményű kazánfűtő-ről is! De miért kell népszerűsíteni egy kis teljesítményű kazánfűtői tanfolyam-ot?

Tegyük félre a tréfát! Nyilván arról van szó, hogy a szóban forgó szervezet *kazánfűtői tanfolyamot* hirdet *kis teljesítményű kazánok* kezelésének megtanítására. Csak akkor így is kellett volna fogalmazni!

U. I.

Meddig (vagy miből) tanul a jó pap?

A nyelvművelő és ismeretterjesztő cikkek szerzői – magamat is közéjük értve – kellő magyarázat kíséretében, okulásul nemegyszer közszemlére bocsátanak olyan, sarkukból kifordított, értelmetlenül torzított, tévesen egybekombinált szólásokat, mint *felteszi a nagy I-re a pontot*, holott éppen a nagy I-re nem is jár pont, vagy *pálcát tör mellette*, noha pálcát csak valaki felett lehet törni. Visszagondolva az ilyen tárgyú cikkekre, előadásokra, úgy látom, jóval ritkábban kerülnek terítékre a hasonló hibában leledző közmondások, vagyis azok az évszázados megfigyeléseket rögzítő népi – vagy akár ismert személyhez is köthető – bölcsességek, amelyek a szólások idézett típusától eltérően nem csupán, legalábbis nem elsősorban nyelvi-stilisztikai eszközei a beszédnek, hanem a maguk lábán is megálló közlések, amelyek önmagukban is kifejeznek valamilyen gondolatot: megállapítást, ítéletet, tanácsot. (Persze, nem az *Addig üsd a vasat, ameddig a takaród ér!* vagy a *Nem mind Arany, aki költő!* típusú tudatos átköltésekre gondolok; ezek nem mostoha- gyermekei a nyelvészeti, stilisztikai szakirodalomnak.) Hogy az aránytalanság legalább valamelyest csökkenjen, cikkemben néhány helytelenül használt, ok nélkül megváltoztatott közmondást teszek a mikroszkóp alá, részben saját gyűjtésem, részben rádióhallgatók, tévénezők levelei alapján.

Egyik országos napilapunkban olvashattuk a következőket:

„Aki nem tud arabusul, ne tanuljon arabusul!» A szállóigévé lett mondás állítólag Kocsi Sebestyén Istvántól, hajdani debreceni professzortól, az arab nyelv egyik első hazai tanárától ered – mindenestre mélyen beivódott a köztudatba.”

Nos, ez a mondás így hibás, sőt értelmetlen, de szerencsére nem is ez ivódott be a köztudatba, mint a cikkíró állítja, hanem ez: „Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul!” (Tehát *ne tanuljon* helyett *ne beszéljen!*) Természetesen közmondás- és szállóige-gyűjteményeink is ezt a változatot közlik: Tóth Béláé is, O. Nagy Gáboré is, Békés Istváné is. Az újságbeli változat azt a hamis tanácsot sugallja, hogy aki nem tud egy nyelvet, az ne is próbálja megtanulni. Igazán nem nehéz belátni, hogy az a bizonyos Kocsi Sebestyén István, aki a 18–19. század fordulóján az arab nyelvet oktatta a debreceni egyetemen, nem mondhatott ilyesmit. De

azt igen, hogy „Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul!”

Az iménti példa egy cikknek a kezdete volt. Ilyen következik most is. Idézet a Nógrád című megyei lapból:

„A gyakorlat a tudás anyja», hogy ez mennyire így van, bizonyítja a közlekedésirányító lámpák esete városunkban.”

Itt kevésbé okoz zavart az önkényes változtatás, mivel az eredményül kapott formulának is van értelme, de azért nem volna jó, ha ez a változat terjedne el. Ez ugyanis két jól ismert vándorközmondásnak az ötvözete. Az egyik: „Gyakorlat teszi a mestert”. A németben: „Übung macht den Meister.” A másik: „Ismétlés a tudás anyja”. Az eredetibb latin változatban: „Repetitio est mater studiorum”. A két mondás összemosása helyett az újságikben egyszerűen az elsőre lett volna szükség.

A Magyar Nemzet egyik régebbi számából való a következő idézet:

„A »civiléktől« eltekintve, persze a házon belüliek között is akadnak, akik hozzányúlnak a gondjaikra bízott virághoz, ha úgy hozza a sora. A vezetők ezt el is nézegetik – nyomtató lónak kötik be a száját alapon...”

Nyomtató lónak kötik be a száját? Itt valami nincs rendjén! A közmondás helyes változata ez: *Nyomtató lónak nem kötik be a száját.* Így, eredeti formájában a mondás valóban azt jelenti, amilyen értelemben a cikkíró használni kívánta, hogy ti, aki valamely rábízott anyaggal dolgozik, annak rendszerint nem róják fel, ha egy keveset elfogyaszt, felhasznál a szóban forgó termékből.

Következő példám a Pest Megyei Hirlapból való:

„Mi is szűkölködünk. Apád hétszáz forintját forgatjuk. Mert *nincs az a sok, amelyik elég ne lenne.*”

Ez is a visszájára fordult mondások közé tartozik, bár eredetijét nemigen lehet pontosan megjelölni. A régi nyelvből és a tájnyelvekből jó néhány hasonló közmondást ismer a szakirodalom: *Nincs az a sok, amely el nem fogy; Több az elég, mint a sok; stb.* Az idézett újságcikk-részletbe talán ez a változat illik bele legjobban: *Nincs az a kevés, amelyik elég ne lenne.*

A közelmúltban a televízió egyik bájos műsorvezetője valahogy így magyarázta, értelmezte a közismert latin mondást: „Nomen est omen, vagyis a név kötelez.” Ez így meglehetősen felemás magyarázat. A latin formula értelme ez: *a név intő jel.*

Ezt bizonyára a műsorvezető is tudta, csakhogy tudatában ott motoszkált egy másik, szintén jól ismert mondás is: *noblesse oblige.* E francia szállóige magyarul így hangzik: *a nemesség kötelez.* Nos, minden bizonnyal ez hagyta rajta bélyegét a másikon.

Végül ismét egy országos napilapunkból idézek egy figyelmet érdemlő példát:

„Ne higgyék, hogy nem lehetett tanulni ezekből a selejtekből – a jó pap *mindenből* tanul.”

Voltaképpen bátran elhíhetjük, hogy a jó pap mindenből tanul, tehát nagyobb baj nem történt, csakhogy egy ilyen módosítás könnyen megindítja a lejtőn az alapváltozatot, ez esetben *a jó pap holtig tanul* formát. Pusztán azért tehát, hogy jobban beleilleszkedjék gondolatmenetünkbe, nem érdemes egy kötött formát megbontanunk. Ha azonban mégis ezt az utat követjük – pl. azért, mert ki akarjuk aknázni a közmondásban, szállóigében rejlő stilisztikai értéket –, valamilyen módon utalnunk kell a változtatás, az önkényes módosítás tényére.

*

Lehet, hogy olvasóim egy része úgy érzi, a felsorolt példák jobbára egyedi hibákat tükröznek, különösebb tanulság éppen ezért nemigen szűrhető le belőlük. Meggyőződéssel állíthatom: téved, aki így vélekedik. Végző fokon mindegyik példa azt a nagy tanulságot rejti magában, hogy közmondásainkkal úgy kell bánnunk, mint a himes tojással. A közmondások díszei, értékei nyelvünknek, kötelességünk hát, hogy féltő gonddal vigyázzunk rájuk. Egyrészt arra kell ügyelnünk, hogy csak akkor éljünk velük, ha tartalmilag jól beleilleszkednek mondanivalónkba, tehát nem kell rajtuk erőszakot tennünk, másrészt arra, hogy kikristályosodott alakjukat ne torzítsuk el. Persze, jól tudom, a szólások, közmondások idővel módosulhatnak is. De vigyázat! Ha egy közmondást úgy megváltoztatunk, hogy ezáltal más felhangot kap, s már nem pontosan azt idézi fel, amit föl kellene idéznie, akkor itt már nem természetes módosulással állunk szemben. Ha mást talán nem is, a tanulságot mindenképp érdemes megjegyeznünk. *A jó pap holtig* (azaz esetünkben *mindenből*) *tanul.*

Grétsy László

Hogy unokáink is hallhassák ...

Ki vonhatná kétségbe, hogy a helyes nyelvhasználatnak legfontosabb vonása az értelem, a világosság. Hogy a másik ember jól értse, félre ne értse, amit mondunk, írunk neki. Az értelem helyett (vagy mellett) logikát is szoktunk mondani, s ezek jegyében mérlegeljük, értékkeljük a magunk és főként mások nyelvi megnyilatkozásait. Általában jogosan, néha tévesen vagy – vitathatóan.

Ilyen vitatható, vagy inkább vitatott, sokakat vitára ingerlő a most következő, nyelvművelő irodalmunkban már sokszor tárgyalt, de nyugvóponttra még korántsem jutott kérdés is.

A hozzám intézett levelekből indulok ki.

Tavaly elhunyt kedves barátom, a népszerű és jó tollú író, Szombathy Viktor személyes találkozásaink során és leveleiben többször kifejtette: nyelvérzéke nagyon tiltakozik az ellen, hogy bizonyos mellékmondatoikat igen sokan, egyre többen, állító formában használják, pedig ő a tagadó formát találja természetesnek.

A Népszabadságban például ezeket olvasta: „Ez nem lehet akadály,

hogy Törökország a Szovjetunióval jószomszédi viszonyt *tartson fenn*”; „De az nem akadályozta meg Violát abban, hogy folyton *bejárjon* a tanácshoz.” Ő így írta volna: Nem lehet akadály, hogy jószomszédi viszonyt *ne tartson*; nem akadályozta meg abban, hogy *be ne járjon* a tanácshoz.

A Magyarországból ezt jegyezte ki: „Mielőtt elutazom, nem akarok késlekedni, hogy *köszönetet mondjak* a puszták népének”. Színházi hetilapunkból: „Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy az éjszakát a szép báróné karjaiban *töltse*.” A mellékmondatoikat ezekben az esetekben is tagadó formában fogalmazva érezne jobbnak: nem akarok késlekedni, hogy *köszönetet ne mondjak*; nem akadályozta meg, hogy az éjszakát a szép báróné karjaiban *ne töltse*.

Nem folytatom Szombathy Viktor példáinak felsorolását. Nagyon sok hasonlót szedett össze s küldött – ahogy nézem – egyetlen hét lapjainak anyagából. De nemcsak tőle kaptam ilyen értelmű leveleket, kérdéseket. Egy bírósági dolgozó ezt írja: „Egy elvi, illetőleg most már fogadási témában kérném állásfoglalását. Me-

lyik a helyes forma: ez a büntetés nem fogja visszatartani a fegyelmi alá vontat attól, hogy a jövőben hasonló vétséget *elkövessen*: vagy pedig: nem fogja visszatartani attól, hogy a jövőben hasonló vétséget *el ne kövessen*.”

A vita alapja – ezt is megírja levélírónk – a logikus értelmezésnek a megszokott vagy szokottabb formával való ütközése. A tagadó forma a hagyományos, a megszokott, de többjük logikája berzenkedik ellene. Mit akarunk megakadályozni? Hogy vétséget *ne* kövessen el? Dehogy! Azt éppen segíteni akarjuk. *Akadályozni* a vétség *elkövetését* szeretnénk.

Nyilván ez a logikára való törekvés

Évekkel ezelőtt egyik gyárunk jubileumi ünnepségéről adott hírt a rádió, s egyebek között ez a mondat is elhangzott: „Három szövönő »A könnyűipar kiváló dolgozója« kitüntetését *kapott*.” Bizonyára sok hallgatónak megütötte a fülét a mondat állítmánya, s elgondolkodhatott, vajon helyes-e itt a *kapott* igealak használata. Nem így kellett volna-e mondani: „Három szövönő »A könnyűipar kiváló dolgozója« kitüntetését *kapta*”?

A két igealak között az a különbség, hogy a *kapta* tárgyas, a *kapott* igealak pedig alanyi ragozású. Tárgyas ragozással akkor élünk, ha az ige mellett határozott tárgy áll. Az ilyen tárgy előtt többnyire határozott névelő van; pl. *olvassa a könyvet*. Ha a tárgy határozatlan névelős, vagy nincsen névelője, akkor határozatlanul számít, s az ige alanyi ragozású lesz: *olvas egy könyvet, könyvet olvas*. Azt kell tehát megvizsgálnunk, hogy szerepel-e határozott névelő az idézett mondatban, s ha igen, vajon a tárgyhoz kapcsolódik-e. Csakhogy ezt az utóbbit nem is olyan egyszerű eldönteni.

Mondatunkban kétségtelenül ott van a névelő: „... »A könnyűipar kiváló dolgozója« kitüntetését *kapott*”. Kérdéses azonban, hogy a névelő a mondat tárgyához, a *kitüntetés* szóhoz tartozik-e, vagy pedig csupán a *kitüntetés* fajtáját megnevező hosszabb jelzőhöz, illetőleg annak első szavához, a *könnyűipar* főnévhez. Igazság szerint mindkét értelmezés megállja a helyét. Ezért valóban lehetséges a tárgyas ragozás használata (*kapta*), de nem hibás az elhangzott alanyi ragozású forma sem (*kapott*).

Éber szemmel, füllel
TÉNYLEG?

(Magyar Nemzet, 1987. IX. 5.)

Húsz éve a Lufthansa Budapestre jár

*A tervek szerint
jövőre közvetlen járat indul Hamburgba*

Csak Budapestre jár a Lufthansa? Máshova nem?

Dehogynem! Erre a tényre azonban csak a következő – helyes szórendű! – címből lehetne következtetni: *Húsz éve jár a Lufthansa Budapestre*. (No meg a cikkecske első mondatából!)

Uzoni László

az oka, hogy a most tárgyalt mondat-típusokban a régi, a hagyományos tagadó formák egyre inkább visszaszorulnak. Nekem is nagyon szép gyűjteményem van (igazán kitűnő íróktól!) a megkérdőjelezett mondatformákra. Íme, néhány példa a kezem ügyében levők közül: „Elkerülhetetlen, hogy szinte versről versre *rámeredjen* a halál ténye is.” (Kortárs, 1969. 491. 1.) Én így írtam volna: elkerülhetetlen, hogy *rá ne meredjen*. „Alig tudtam elhárítani, hogy a lányom mindegyikből *vegyen* nekem kóstolót” (Népszab. 87. jún. 6.). Itt is a tagadó forma a rokonszenvesebb, vagy – mondjuk – a megszokottabb számomra. Egy szép írói levélből is idézek: „Te most nem kerülheted el, hogy nevedet *belekiáltstok* az áramló időbe...” (Élet és Irodalom 1987. jún. 12.) Szerintem inkább így: hogy nevedet *bele ne kiáltstok*. Ne maradjon ki az Új Tükör se: „... egy ok magyarázata nem ment fel senkit az alól, hogy egy végzetes okozat ellen *küzdjön*.” (1988. jan. 24.)

Végül is, öntsünk tiszta vizet a po-

hárba: helytelenítem, rossznak tartom ezeket a *nem*-telen mondatokat? Elmarasztalom megfogalmazóikat? Távol legyen tőlem! De attól az idézettek emberi és írói rangja sem tarthat vissza, hogy *ne* jelezzem: a tagadó (a *nem*-es) formák a rokonszenvesebbek. Egyébként én se tudok más mondatot mondani, mint amit Rácz Endre ír a Nyelvművelő Kézikönyvben: „Ha a főmondatban tagadást, tiltást, akadályozást, ellenzést, óvást jelentő ige (igenév) vagy kifejezés ... fordul elő, a rá következő mellékmondat tagadó vagy állító formát egyaránt ölthet.” (II. 924.)

Azt is tudomásul veszem, hogy – nyilván a logika hatására, a félreérthetőség elkerülésére való törekvés következtében – az állító formák egyre inkább terjednek. Még azt sem tagadhatjuk, ahogy ezek nem napjaink szülöttei: Arany Jánostól is lehet idézni rájuk példát, s más jelesünktől is. De nem hiszem, hogy a tagadó (s egyben hagyományosabb) formák használata valóban olyan jelentős veszedelemmel járna. Én legalábbis

még sohase törtem a fejem azon, mit is akart mondani Petőfi szép dala, amely szerint: A virágnak megtiltani *nem lehet*, Hogy *ne nyíljék*, ha jön a szép kikelet. Sőt, néha éppen a tagadósó elmaradása okoz zavart. Arról olvasok például a Vasárnapi Hírekben, hogy talán még 1992-ben sem lesz igazán biztosítva az olimpiai játékok zavartalansága. „Mert ugyan mi a garancia arra, hogy az olimpia publicitását kihasználva a katalán és a baszk szeparatisták *hangjukat hallassák* ...” (1988. jan. 24.) Nem arról van itt szó, hogy nincs garanciánk rá, nem tudjuk megakadályozni, hogy hangjukat *ne* hallassák? Zavarban vagyok...

Én tehát Nyelvművelő Kézikönyvünkkel egyetértve is, inkább (nem minden esetben!) a tagadó formát használom, szívem szerint is ezt pártolom, mert ez a hagyományos, hovatovább különleges, sajtószerű forma, ez szorult hát támogatásra, védelemre. Hogy unokáink is hallhassák, mondhassák!

Lőrincze Lajos

Tárgyas vagy alanyi ragozás?

Máskor is előfordulhat, hogy a tárgyhoz hosszabb, ún. szerkezetes jelző csatolódik, s ennek élén ott van a határozott névelő. Ilyenkor az ige alanyi vagy tárgyas ragozása finom értelmi különbséget is kifejezhet; pl. „A tárgyaláson a kölcsönös segítségnyújtásra vonatkozó kérdéseket *vizsgálják meg*”; ill. „A tárgyaláson a kölcsönös segítségnyújtásra vonatkozó kérdéseket *vizsgálják meg*”. Az első változatban az ige tárgyas ragozása, a tárgy tehát határozott. A mondat azt jelenti, hogy a tárgyalók a kölcsönös segítségnyújtásra vonatkozó valamennyi kérdést *megvizsgálják*. A második változatban az ige alanyi ragozása arról árulkodik, hogy a mondat fogalmazója a tárgyat határozatlannak gondolta: szerinte csak néhány kérdést *vizsgálják meg* az idevágók közül.

Az alanyi és a tárgyas ragozásnak ezt az érdekes kettősségét szemléletesen aknázza ki egyik nyelvészünk, amikor a következőket írja: „nem lenne megbízható a ... tölem rajzolt kép, ha anyagomba a tudományos kritika szűrőjén keresztül nem ment etimológiájú szavakat is *bevonnam*, illetőleg *bevonnék*” (Grétsy László: A szóhasadás 40). A *bevonnam* igealak valamennyi, a *bevonnék* pedig csak néhány megbízhatatlan etimológiájú szó tekintetbevételére utal, de a szerző mindkét lehetőséget elhárítja magától.

Más esetben is ingadozhatunk a felkínálkozó két lehetőség, az alanyi és a tárgyas ragozás használatá között. Tudniillik

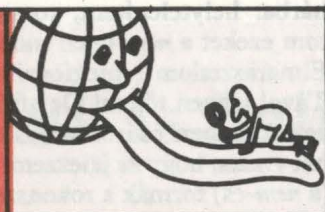
nemcsak a határozott névelős, hanem a birtokos személyjelen tárgy is rendszerint határozottnak számít, s így tárgyas ragozást kíván meg: *várom leveledet, éli világot*. Megeshet azonban, hogy a birtokos személyjel ellenére sem ragozzuk tárgyasan az igét, illetőleg bizonytalanná válunk a helyes ragozás tekintetében.

A birtokos jelzős szóösszetételeknek egyik típusában, az úgynevezett jelölt birtokos összetételekben az utótag a szótári alakban is birtokos személyjelen, azaz a szó végén mindenképpen ott áll a birtokos személyjel; pl. *barátfüle, vásárfia, falurossza*. Ezek birtokos személyjel nélkül nem fordulhatnak elő, nincsen tehát ilyen alakjuk: *barátfül, vásárfi, falurossz*. Így határozatlanságuk vagy határozottságuk nem a birtokos személyjel meglététől, hanem a névelő használatától függ. Névelő nélküli, tehát határozatlan tárggyal így mondjuk: „*Vásárfiát hozott magával*”, vagyis az ige alanyi ragozása; de határozott névelős tárggyal ekképpen hangzik a mondat: „*A vásárfiát is magával hozta*”, tehát az ige tárgyas ragozása lesz. – Hasonlóan alakul az ige ragozása akkor is, ha a tárgy ugyan nem összetétel, de az összetételhez egészen közel álló birtokos szerkezet; pl., „*Petrezselyem zöldjét tett a levesbe*” – itt a tárgy névelőtlen, s az ige alanyi ragozása –; de: „*Beletette a petrezselyem zöldjét*”, itt a határozott névelős tárgy mellett már tárgyas ragozásba került az ige.

S ami különösen érdekes: megfigyelhetjük, hogy néhány birtokos szerkezetünk csak mostanában kezd olyan egységgé tömbösödni, amely közel áll az összetételhez. Effélekre gondolunk: *öregék napközi otthona, nyugdíjasok háza, építők napja, szülők fóruma*. Nem csoda, ha ezek mellett a kétféle igeragozás még akkor is váltakozik, ha nincs előtűk névelő. Lásunk néhány példát a sajtó nyelvéből, a Népszabadságból! Tárgyas ragozása igét találunk egyebek között ezekben a mondatokban: „*Öregék napközi otthonát adták át Salgótarjánban*”; „*Öregék napközi otthonát nyitották meg tegnap Tiszalókon*”; „*Mindenki karácsonyfáját állították fel Miskolcon, a Tanács téren*”.

A következő mondatok viszont már a szerkezet egységesülésére utalnak azzal, hogy igéjük alanyi ragozásba került: „*Kőbányán is létesítenek öregék napközi otthonát*”; „*Más megyeszékhelyeken, sőt vállalatoknál is ünnepeltek építők napját*”. Igaz, idézett mondatainkban a szórend, az állítmánnak a tárgy elé való kerülése is kedvezett az alanyi ragozás használatának. De ellenkező szórenddel sem példátlan ez a jelenség, mint az alábbi mondatok is mutatják: „*Szülők fórumát rendeztek csütörtökön Szombathelyen*”; „*Nyugdíjasok házat avattak Zuglóban*”. Valószínű, hogy a nyelv fejlődése ebbe az irányba halad, vagyis ez esetben az alanyi ragozás igealakok használata válik általánossá.

Rácz Endre

A rétesekről és Rétesésről

Érdekes közlemény jelent meg lapunk múlt évi 4. számának hátsó oldalán a *Rétes* családnév eredetéről. Ladó János, a cikk írója azt tartja valószínűnek, hogy ez az eléggé ritka név „a rétes főnévvel függ össze”. Mint írja, az is felvetődött, hogy „a *Rétes* családnév réten dolgozót, réti munkást is jelenthetett”. Ezt azonban nem tartja valószínűnek, mert „réti munkás jelentésű rétes főnevet ... nem mutatnak ki”.

Nos, tulajdonképpen lehetne a névadás alapja a rétes nevű tésztaétel is. Szóltam is erről néhány szót egyik rádióelőadásomban. Ráragadhatott az egykori ösre a *Rétes* név gúnynévként, ragadványnévként, azért például, mert valamilyen okból és módon gyakran emlegette ezt az ételt. Vagy: közismerten, a környezete által ismert módon nagyon szerette; egyszer feltűnően sokat evett belőle. De az is lehet, hogy valamelyik ős nagyszerűen, különlegesen jól tudta ezt az ételt készíteni. *Rétesütő*-nek nevezhették, s ebből rövidülhetett a *Rétes*, mint a *Paisgyártó*-ból a *Pais*, a *Kerékgyártó*-ból a *Kerek*.

De én mégis azt hiszem, hogy jobb úton járunk, ha *Rétesék*-et a (ma) 'füves terület, kaszáló' jelentésű *rét* főnévből alakult (majd főnevesült) *rétes* melléknévből származtatjuk.

Első pillanatra persze valóban furcsa lehet ez az ötlet, hiszen a mai emberek legtöbbször a rétes hallatára csakis (vagy elsősorban) az ételre gondol. S ha gyanúja támad, és felüti az Értelmező Szótárt, abban is csak ezt a jelentést találja.

De: aki keres, az talál! Mert például Bálint Sándor kiváló Szegedi Szótárában már ilyen – gyanúkat vagy feltevéseinket erősítő – összetételre bukkanna: *réteshely*: a folyó árterének sekély helyei, ahol tapogatóval halásznak. Még meggyőzőbb bizonyítékokkal szolgálnak a néprajzi irodalom jelesei. Csak kettőt említek, Szűcs Sándort, a régi Sárrett világának, az Alföld régi életének megörökítőjét, s a felejthetetlen mestert, Györfly Istvánt, nevezetesen a több kiadásban megjelent Nagykunsági krónikát. Szűcs Sándor a réten foglalkozó embereket *réteskedők*-nek, *rétesek*-nek, *rétes emberek*-nek is nevezi. (A Nyelvtudományi Intézet tájszótári anyagában is sok ide vonható adat található Szűcs Sándor műveiből.) Györfly István pedig említett népszerű könyve egyik szép fejezetének éppenséggel ezt a címet adta: *A rétes emberek*.

Nagyon fontos azonban tudnunk

(Györfly, Szűcs Sándor, Ecsedi István és mások szépen ki is fejtették), hogy ez a *rét*, amelyen (pontosabban: amelyben) a réteskedés folyt, a rétes emberek, a rétesek foglalkozkodtak, egyáltalán nem volt azonos a mai – viszonylag nem nagy területű, egyre inkább fogyó – kaszálókkel, legelőkkel, ahol is más egyebet nem nagyon lehet csinálni, mint legeltetni, kaszálni, szénát gyűjteni. A régi rét hatalmas, az év nagy részében tocsogó, náddal, sással, gyékénnyel fölvert vizes terület volt, mencedéke a katonaszökevénynek, a betyárrá lett szegénylegénynek (szóval afféle siksági Bakony), megélhetést adó tanyája a nádát vágó, piócsát, madártojást szedő, békára, csikra leső „szabad” embereknek. Meg persze a tisztességes rideg pásztoroknak is, akik kora tavasztól késő őszig a réten vigyáztak a rájuk bízott állatokra. De mindezt sokkal pontosabban, szebben mondja Györfly István:

„A rétes emberek halászó, vadászó honfoglaló őseink utódai voltak, akik a Sárreten, tehát annak a Kunságba átnyúló részében is mint halász, csikász, rákász, pákász, vadász, darvasz, solymász, békász, méhész és piócaszedő vélelmeskedtek. Nem voltak ezek kizárólag egy foglalkozás üzöi, egyik a másik mesterségébe belekontárkodott, de azért békésen megfértek egymással a lápon, sőt, ha kellett, egymásnak segítséget nyújtottak.

Vármegyés helyeken földesúr alá nem tartoztak. Jobbágyi szolgálatot nem teljesítettek, éppúgy, mint a pásztorok. Ősi soron szabad emberek voltak.

Tenyerüket kapa, kasza sohasem törte. Inkább éhen haltak volna, mintsem paraszti munkára adják a fejüket. A parasztot lenézték. Igaz, hogy az is őket.

A szabad természet szabad gyermekei voltak.”

Az elmondottak után úgy gondolom, nagyon valószínű, hogy a *Rétes* családnév többségében a *Berkes*, *Nádas*, *Lápos*, *Erdős*, *Udvaros*; *Darvas*, *Kigyós*, *Csikász*, *Pákász* rokonságába tartozik. De (s legyen ez általános tanulság a táj, a nyelv s az ember kapcsolatára, együttélésére nézve) megváltozott a régi táj, más lett ott az emberi élet, s ezzel együtt változott a nyelv, változott tudatunkban a szó jelentése is.

Végül: a most tárgyalt kérdésnek még igen sok, érdekes és további alapos megvilágításra érdemes részlete van, de ezek már egy terjedelmesebb szakcikkbe kívánkoznak.

L. L.

Ex cathedra

Római katolikus hittétel mondja ki, hogy az egyházfő a hit dolgaiban csalhatatlan kijelentéseket tehet. Ezek a pápai széktől eredő, úgynevezett *ex cathedra* kijelentések (ejtsd: eksz katedrá; szó szerint: 'a székből') megfellebbezhetetlenek, vitán felül állnak, s feltétel nélkül el kell fogadni őket.

Az egyházi minta analógiájára a polgári életben szokás a magát csalhatatlannak vélő emberre ironikusan azt mondani, hogy *ex cathedra* kijelentéseket tesz. (Én ezt meg ezt mondtam, mire ő *ex cathedra* kijelentette, hogy...)

Ezek előrebocsátásával vegyük szemügyre furcsasággyűjteményemnek a rádióból származó két jeles darabját. Az egyik így hangzott: „nem akarom *katedrálisan* kijelenteni, hogy...”; a másik pedig így: „az illető *katedraszerűen* jelentette ki...”.

A két jócskán nyakatekert szócsinálmánynak (*székesegyházian?!; szószékeszerűen?!*) közös indíttatása lehet. Mindkét beszélő csak felületesen ismerhette az *ex cathedra* kifejezést, s úgy érezhették, hogy az jobban megfelel módhatározói szerepének, ha ellátják az *-an*, *-en* raggal. Így születhettek meg a mondatba jobban illeszkedőnek vélt furcsa szavak.

Én ugyan nem *ex cathedra* jelentem ki, de azért lehet, hogy igazam van: ha valaki bizonytalan valamely latin kifejezés használatában, jobb, ha helyette inkább a stílári eszköztár közérthető, ismerősebb fordulatai közül válogat (*magát csalhatatlannak vélve; a csalhatatlanság igényével; vitát nem ismervé; véleményét vitán felül állónak tekintve; megfellebbezhetetlenül; fensőbbeségen*).

Rozslyay György

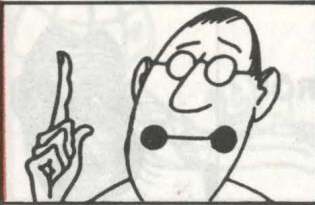

„NEM AKAROM
KATEDRÁLISAN KIJELENTENI!”

BESZÉLNI NEHÉZ

VIGYÁZZUNK A HANGSÚLLYAL!

Gyakran kérdezik a hangsúly jelölésével küszködők: vajon érdemes-e ennyit vesződni a szöveg „lekottázásával”? Hiszen – véleményük szerint – aki tud magyarul, úgyis megérzi, hova kell tennie beszédében kisebb vagy nagyobb nyomatékot. – Csak hogy aki felolvas, nem mindig képes gyorsan áttekinteni és helyesen értelmezni egy idegen szöveg mondatait. Sőt: aki a saját gondolatait tolmácsolja, még azzal is megeshet, hogy jól tudja ugyan, mit kellene hangsúlyoznia, mégis rossz helyre csúsztatja a nyomatékot a mondat megszólaltatásakor. Ha aláhúzással bejelölné a szövegbe a hangsúlyokat, sokat segítene magának.

Különösen felelősségteljes dolog az olyan mondatok megszólaltatása, amelyeknek szövege többféleképpen is értelmezhető, s aszerint kell megválasztani hozzá a hangsúlyok helyét, nagyságát, arányait.

Íme, néhány példa:

Évek óta egy gyárban dolgozunk.

Ha azt kell kiemelnünk, hogy nem iroda a munkahelyünk, hanem gyár, akkor ez a szó kapja a legerősebb hangsúlyt: „Évek óta egy gyárban dolgozunk”. – Ha viszont arról van szó, hogy egy és ugyanazon gyár dolgozói vagyunk, az „egy” kíván főhangsúlyt: „Évek óta egy gyárban dolgozunk”.

Támadjunk az urakra!

Melyik szó kapja a nagyobb nyomatékot? Amelyik – legalábbis gondolatunkban – szemben áll egy másik lehetőséggel. Ha azt fejezi ki ez a felszólítás, hogy elég volt a csendes türesemből, támadnunk kell, akkor az állítmány főhangsúlyos: „Támadjunk az urakra!” (Ne túrjunk tovább!) – Ha a támadás ténye már szóban volt, csak az iránya volt kérdéses, az „urakra” a nyomatékosabb: „Támadjunk az urakra!” (Ne a szegényekre!)

Az sem ritka, hogy kettőnél több hangzási változattal találkozunk. – Nézzük csak!

Először közöljük a nyertesek névsorát.

Itt háromféle beszédhelyzet háromféle hangzást kíván. – a) „Először közöljük a nyertesek névsorát.” (Ez az első alkalom, hogy közzétesszük.) – b) „Először közöljük a nyertesek névsorát.” (Utána felsoroljuk a többi versenyzőt is.) – c) „Először

közöljük a nyertesek névsorát.” (Azután értékeli kinek-kinek a teljesítményét is.)

Olykor akár annyi helyre kerülhetne főhangsúly, ahány mondatrészt találunk a szövegben. – Figyeljük ezt:

Az iskolában gyűjtik a régi újságokat.

Az első változatban csupa szakaszhangsúly van: a) „Az iskolában gyűjtik a régi újságokat.” Így nyomatékotlan mondat, semmit sem emeltünk ki különösebben. – S most a nyomatékos, azaz főhangsúlyt is tartalmazó formák: b) „Az iskolában gyűjtik a régi újságokat.” (Ne a MÉH-be vigyék!) – c) „Az iskolában gyűjtik a régi újságokat.” (Másutt kidobják.) – d) „Az iskolában gyűjtik a régi újságokat.” (Az újakat nem.) – e) „Az iskolában gyűjtik a régi újságokat.” (A régi könyvek gyűjtésére azonban nincs helyük.)

Van olyan mondat, amely valóságos hangsúlyjátékra csábít:

Kőbányán építik a legkorszerűbb iskolát.

Az egyszerű, előzmény nélküli formában itt is csupa szakaszhangsúlyt találunk: a) „Kőbányán építik a legkorszerűbb iskolát.” – S a többi: b) „Kőbányán építik a legkorszerűbb iskolát.” (Ha a legkorszerűbb iskoláról már volt szó, s most a helyét jelöljük meg.) – c) „Kőbányán építik a legkorszerűbb iskolát.” (Lelkendezve: Megkezdték, már épül!) – d) „Kőbányán építik a legkorszerűbb iskolát.” (Másutt kevésbé korszerűt.) – e) „Kőbányán építik a legkorszerűbb iskolát.” (Kispesten meg a legkorszerűbb óvodát.)

Amint látjuk: a beszédhelyzettől, az előzményektől, a szövegbeli környezettől függően más és más hangsúlyforma jelenik meg a szövegünkben azonosnak tűnő mondatokon. Így fejezhető ki a mondatokbeli vagy mondatok közötti párhuzam, ellentét. – Bizony nem ritka, hogy a beszélő nem ügyel erre, és valójában egész mást mond, mást erősít vagy épp cáfol, mint amit gondol.

Nem kevésbé zavaró bizonyos kettős jelentésű szavak hibás hangsúlyozása. Lássunk néhányat ezekből is!

A valamennyi 'összes, minden' jelentésben főhangsúlyos, de 'néhány, nem sok' jelentésben csekély nyomatékú. – Íme: „Valamennyi pénzt elköltöttem.” (Minden pénzem elfogyott.) – „Vala-

mennyi pénzt elköltöttem.” (Pénzem egy részét adtam ki.) – „Valamennyien munkások voltak.” (Mindnyájan.) – „Valamennyien munkások voltak.” (Korántsem mind.)

A még hangsúlyos vagy hangsúlytalan volta is hasonló jelentéskülönbségeket hordoz:

„Akkor még szívesebben olvastam verseket...” (Ma is szívesen, de nem annyira.) – „Akkor még szívesebben olvastam verseket.” (Ma a prózát kedvelem.) – „Én még öt évig tanultam.” (Egyetemre is mentem az érettségi után.) – „Én még öt évig tanultam.” (Ma már csak négyéves a képzés.) – „Csak még egyszer megláthatnám!” (Korábban láttam már.) – „Csak még egyszer megláthatnám!” (Sosem láttam még.)

A több számnévről is kisebb vagy nagyobb nyomatéka jelzi, hogy melyik jelentésében áll. Próbálgassuk!

„A diplomát több lövés érte.” (Néhányszor meglőtték.) – „A diplomát több lövés érte.” (A sofört kevesebb.)

Megszaporodik a változatok száma, ha a még és a több találkozik egymással.

„Decemberben még több autóbusz útvonala módosul.” (Januárban már nem lesz változtatás.) – „Decemberben még több autóbusz útvonala módosul.” (Eddig is voltak változtatások, most több lesz.) – „Decemberben még több autóbusz útvonala módosul.” (Később már csak a menetidő változik.)

A csak szócska is többféle szerepű. Ha ügyelünk megfelelő hangsúlyozására, érdekesen színezi beszédünket.

„Csak megnéztem, amit akartam.” (Nem nyúltam hozzá.) – „Csak megnéztem, amit akartam.” (Pedig elleneztek.) – „Látom, hogy errefelé tart; talán csak benéz.” (Nem marad sokáig.) – „Látom, hogy errefelé tart; talán csak benéz.” (Nem kerül el.)

Lám: egyáltalán nem fölösleges „lekottázni” a szöveg tervezett hangzását, a hangsúly tudatosítása érdekében. Sok félreértést kerülhetünk el vele, megkönnyítve beszélő és hallgató dolgát egyaránt.

Miskolczi Margit

...MEG A SZÜNETEKKEL IS!

Miskolczi Margitnak ez az írása valójában ez évi első számunkba illett volna, hiszen egyik-másik példája *farsangi tréfával* is felér.

Pedig adatai, sajnos, hitelesek; mind elhangzottak, s általában – rosszul. Tudom, hiszen jó tíz éve dolgozik velünk, a „Beszélni nehéz!” rádiós együttesével, mint (ahogy tréfásan, de a tényekhez híven mondani szoktuk) „valóságos belső titkos munkatárs”, azaz állandó résztvevője és segítője az elhangzott anyagok meghallgatásának, kigyűjtésének, a megoldások kialakításának és elbírálásának. Sikeres vezetője volt évekig a Rudas László Közgazdasági Szakiskola Beszélni nehéz!-körének; tanítványai máig emlegetik.

Fontos feladatot vállalt azután is: 1983 óta ő vezette-vezeti nyaranta a győri Beszélni nehéz!-táborokban a körvezető pedagógusok és a körökből verbuvált diákok „napi feladatainak” kijelölését, kiadását, elbírálását, megbeszélését. Most, hogy a csoport kétévált (mert a diákok maradtak Győrben, a körvezető tanárok tavaly Tán, ez évben Szegeden külön táborba gyűltek-gyűlnek össze), megketőződött ez a feladata: mindkét mezőny „rejtvényfejtő” munkáját ő irányítja. (Ezt a „mellékkörülményt” persze nem említette sem legutóbbi beszámolójában, 1987. évi 4. számunk 13. lapján, sem a korábbiakban, 1985. évi 2. számunk 13. lapján; – azaz fent adott minősítéséből a „valóságos” jelzőt itt is a „titkos” nyomta el.)

A fenti anyagot közös munkálkodásunk melléktermékeként állította össze (úgy is, mint a budapesti TIT keretében működő Nyelvi Játéklub tevékeny tagja); az ilyen példák megfejtése, elemzése egyszerre szórakoztató és tanulságos. Erdemes efféléket gyűjtögetni.

S persze – hogy megtoldjam a sort – nemcsak a hangsúlytévesztés tréfálhat meg bennünket: mókás félreértést idézhet elő a *szünet* és a *beszéd-dallam* helytelen használata is.

Elsőnek Wacha Imre „szakmai közszájon forgó” példáját idézem erre. (Hangsúlyozva: ő sem kitalálta, csak megtalálta!) „Párizs repülőterén a vietnámi háború ellen tüntető fiatalok fogadták az oda érkező amerikai külügyminisztert.” Olvasva semmi baja. Elmondva sem; – ha a „fogadták” állítmány szünet és hangsúly

nélkül tapad az előző részhez, beleolvadva annak lassan ereszkedő dallamvonalába. A baj akkor kezdődik (s a hírolvasóval meg is történt), ha a „fogadták” állítmányt szünet választja el az előzménytől, és közepesen erősebb hangsúly meg önálló, elején eső dallamiv indítja tovább. Tessék kipróbálni: a tüntetésből egyszerre diplomáciai aktus lesz...

Második példám jellemző esete a „ki kicsoda?” problémájának. Szövege: „A miniszterhelyettes Balogh Henrik, vidéki laptudósítónk kérdésére elmondta, hogy a tárca szervezési nehézségekkel küzd.” A felolvasásban a (különbözően fölöslegesen kitett) vesszőhöz – a papírfórmát betartva – szünet került, s előtte felszaladt a dallam; a „Balogh Henrik” viszont oda tapadt az előző szóhoz, hiszen előtte nincs vessző (s nem is kell). Így lett Balogh Henrik miniszterhelyettesé,

a tudósító meg névtelenné (s akkor kellene vessző a Balogh elé); pedig a dolog épp fordítva áll. Nos: oldjuk meg szünettel-dallammal – személycsere nélkül!

A harmadik példánál csak egyet kérdezhettünk, miután elhangzott, hogy: „Miből is készült Massenburgné?”! A szöveg ugyanis ez: „Massenburgné szürke fátýolszövetből készült, sárgás csipkével díszített ruhát viselt, s arca üde volt és rózsás.” Elmondója itt is érvényesítette a papírfórmát: a „készült” vesszője előtt felemelte a dallamot, szünetet is tartott; azután a „sárgás”-nál erős hangsúllyal és magas indítással új dallamívet kezdett. Persze elmondhatjuk ezt így is. De jobb, ha a „ruha” két szerkezetes jelzői tömbjét szünet nélkül és közös, enyhén lebegő dallamívvvel kapcsoljuk össze. Mert akkor mindjárt kiderül, hogy mégsem Massenburgné készült szürke fátýolszövetből!

Deme László

Ez nem játék!

Örökéletűek a szavak. Nem halnak meg, csak alámerülnek egy vagy több emberöltőnyit az idő sodrában. Elég a megforduló szélirány a divatban, máris a felszínre kerülnek a szókincs tengeréből.

Ilyen egyszer-volt szavakat sodor magával mostanában a nosztalgiahullám. Érdekes, hogy éppen a jövőre mohó fiatalok merítene a letűnt idők nyelvi világából. Ez még nem lenne baj. Ellenkezőleg. Nyelvgazdagodást és múltfeltárást jelent.

Mi a zavaró ebben a szóhasználat-

ban? A zavarosság, a stílustalanság, amely az eredeti jelentések felületes ismeretéből következik. Ezeket a szavakat még nem fürdette tisztára az idő, arcukon látszik koruk hozzátapadt pora. Ezért illetlen a megjelenésük a teljesen más „karakterű” környezetben. Mentségükre legyen mondva: a divat tuszkolta be őket a tőlük idegen világba.

Bemutatok néhányat.

Az ifjúsági klub ajtaján harsány plakát kiált a belépőre: „Megnyílt a *diákkaszinó*”! Bár tudom, hogy a *kaszinó* fogalmi jegyeiből csak a „zárt társaskör” lehet az igaz ma, mégis megriadok az arisztokrácia, a „felső tízezer” szópalackból kiszabadult szellemétől.

Az egyik képes hetilapunk fiataloknak címzett rovatában hónapokig dült a játék, a „*Pop póker*”.

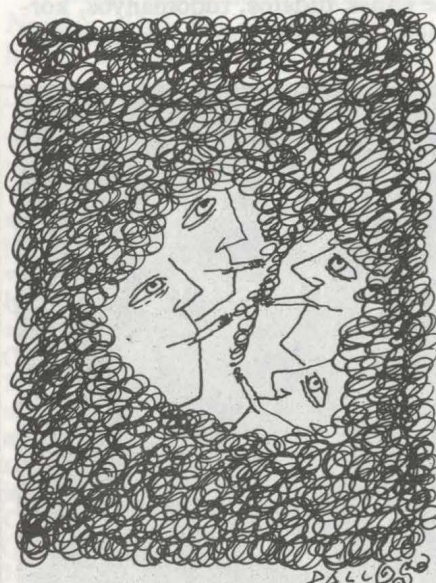
A *kaszinó*ban nemcsak *pókereznek*, hanem *ruletkeznek* is – a KISZ-tagok. Ez a szerencsejáték-forma ugyanis ajánlott módszer a középiskolások politikai vitaköréin. Az egyik gimnáziumban már megnyílt a *Pol-bár*, ahol *politizálni bár* lehet, de *italozni* – remélem nem.

Mi következhet ezután?

A *tözsde-diszkó*, a tanulmányi *lőverseny*, a *Monte-Carlo-diákkör*.

Lányok, fiúk, – ez nem játék!

Koltói Ádám

DIÁKKASZINÓ

„Az anyanyelvet is tanulni kell!”

Ez a címe *Murádin László* egyik nyelvművelési jegyzetének a kolozsvári Igazságban (1980. 52. sz.). Ha későn is: fontosságára föl kell hívunk a figyelmet. A kiváló nyelvész egy látszólag apró tényből indul ki, mondván: „Panaszkodik egy iskola osztályfőnöke: részt vett egy magyar irodalomórán, s megdöbben, mennyire nem tudják a gyermekek folyamatosan kifejezni magukat.” Tudják az „anyagot”, de fogalmazásuk alatta marad a kívánalomnak. S hozzáteszi: nem egyedülálló panasz. Tegyük hozzá magunk is: igen gyakori panasz.

Miért vajon?

Mert valóban: „Alacsonyabb műveltségi szinten az ember a nyelvhasználati szabályokat ösztönösen alkalmazza.” És rendszerint jól alkalmazza, ha *Tamási hőseiről* van szó az életben is. Az ilyen ember azonban valamit elmesél, egyszerű tényeket közöl, vagy beszélget, társalog, nem előad, nem kifejt valamit, és nem fogalmi szinten, és főleg nem olyasmit közöl, ami egy fejlettebb, ipari társadalom fogalmi rendszeréből való. De ugyancsak előad, kifejt valamit az a gyermek is, aki irodalomórán valamelyik klasszikus írónk, költőnk művét ismerteti, amihez nem elegendő a családi szókincs, nem elegendő az ösztönösen elsajátított nyelvi képesség. Ehhez a nyelvet – az anyanyelvet is – tudatosan tanulni, fejleszteni, napról napra gazdagítani, csiszolni kell.

És hol történjék ez, ha nem az iskolában?

A családnak is óriási ebben a szerepe, de a családok többségében rendszerint nem irodalmi műveket elemeznek, nem beszélnek esszényelven, nem kapnak elő műszaki szótárakat, ha valamely gépjármű alkatrészeit kell felsorolni, hanem tudatos vagy nem tudatos belenyugvással az idegen szavakat használják (*kuplung, ambrejázs, rükverc*). A társadalmi életben használt más idegen szavakról, mint *plán, indikátor, defalkálás,*

SÜTŐ ANDRÁS

alimentára ne is beszéljünk most. Ilyenformán azt kell mondanunk: a családnak valóban óriási szerepe van a gyermek anyanyelvi nevelésében, de ennek tudatos, tudományos, korszerű művelése csakis az iskolában

lehetséges. Ne áltassa senki magát azzal, hogy a család pótolhatja az iskolát. Idézzük újra *Murádin Lászlót*: „Márpedig ha azt akarjuk elérni, hogy a gondolatközlés automatizmusa tökéletesen működjék, rendszeresen és következetesen táplálnunk kell a tanulók nyelvérzékét, életkoruknak megfelelő mennyiségben és minőségben. És nemcsak a nyelvi szabályok tanításával, hanem kellő mértékű gyakorlással.”

S tegyük hozzá: olvasatással. Minél több olvasással. Elemi, középfokú és felső szinten egyaránt. Igen helyesen hangsúlyozza *Murádin László*, hogy a tudományos ismeretekkel együtt a nyelvet, az anyanyelvet is tanítanunk kell, különben tudás és kifejezőképesség között szakadék támad. „Tudjuk – írja szerzőnk –, az anyanyelvi minden ember legszemélyesebb birtoka. Egybeforr az embernek nemcsak értelmi, hanem érzelmi és akarati életével is. S ha azt óhajtjuk, hogy a nyelv ne idegenedjék el a tanuló személyiségétől – épp ellenkezőleg, az önkifejezés hathatós eszközévé váljék –, akkor a tanítás menetében a nyelv nem válhat másodrendűvé...”

Vajon tudja-e ezt minden szülő, minden pedagógus?

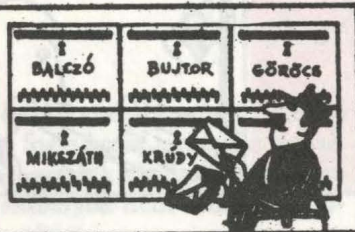
Sütő András

Erőpróba

„Az eltelt tizenöt év alatt ez a rendezvény a város életében már hagyománnyá gyökerezett” – mondotta a műsorközlő az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny 1987-es sátoraljaujhelyi országos döntőjén. A verseny hatásáról pedig egy szegedi tanár kolléga így nyilatkozott: „Akik ott töltötték azt a pár napot, elmondhatják, hogy szakmailag és emberiségben gazdagodva térhettek haza... Felémelő élmény volt.”

Mi is történt a három napon október végén? A felhívás ismét lelkes fogadtatásra talált szerte az országban. Tanárok és tanítványok nagy gondal készültek az országos döntőre.

Az írásbeli a tudatos nyelvhasználat színvonalát mérte; a szóbeli pedig az

Látszat a családnevekben

Az alábbiakban azon családnevek egy részét mutatom be, amelyeknek más a névadáskori jelentése, mint ma. Mindennek az eldöntéséhez szó-történeti, etimológiai ismeretekre van szükség.

A *Butor* családnévnek például semmi kapcsolata nincs a mai 'bútor' (Möbel) jelentéssel. Ez a szó ugyanis régebben tarisznyát jelentett, tehát tarisznyás ember névadásáról volt szó. Ha azonban a *Butornak* nevezett személy francia származású, akkor eredetileg bútornak ejtették. Ez esetben a jelentése: ostoba fajankó. – A *Lakó* név esetében első pillanatban arra gondolunk, hogy mindenki lakik valahol, tehát: lakó, vagy ahogy gyakrabban mondják: lakos. Mi ebben az eltérés? Látszatra semmi. A *lakó* szó régi jelentését ugyanis csak néprajzi ismeretek alapján tudhatjuk meg; régebben azt jelentette: állatokat gondozó és az istállóban lakó személy. – A *Sugár* névnél sem jó, ha a mai 'sugár' jelentésre (radiusra) gondolunk. Ez a szó ugyanis régebben a *sudár* alakváltozatoként volt ismert, korabeli jelentése tehát: sudár növésű ember.

A *Király*, *Herczeg*, *Gróf*, *Báró* neveknél arra gondolunk, hogy a király, herceg stb. gyermekét nevezték így. Szó sincs róla! A király, herceg stb. emberét nevezték így; *Király János*

tehát azt jelentette régen, hogy a királynak János nevű embere. A *Báró* családnév esetében számításba jöhet a francia származás is. Az ő tehát lehetett *Bareau*, *Barrau*, *Barrault* vagy *Barraut* is.

A nevek eredetét keresve jobbára a régi szóalakot, illetve jelentést kell figyelembe vennünk. A *Köteles* pl. nem arra utal, hogy vki ' valamire kötelezett', hanem egyszerűen 'kötélverő'.

A történetírást sem szabad figyelmen kívül hagyni. A *Vadász* név eredeti jelentése nem 'valamely vadásztársaság tagja', hanem: 'valamely földesúr vadász'.

A *Németh*, *Tóth*, *Orosz*, *Oláh* névnevi családnevek esetében sem kell okvetlenül német stb. származásra gondolnunk. *Németh*nek nevezték azt is, aki németül tudott, német környezetből települt át, vagy egyéb kapcsolatai voltak a németekkel. Ugyanezt kell gondolnunk az *Oláh* névről román vonatkozásban. A *tót* szó régen nemcsak szlovákot, hanem szlovént vagy erdélyi szlávot is jelentett. A szlovák nőt ma is így hívják: slovenka. Az *Orosz* név csak ruszinokra, vagyis kárpátukránokra vonatkozott, nem nagyoroszokra.

A látszat is csal néha. A *Bereczki*, *Niczky*, *Vönöczky* nevet látva nem helyes, ha a szláv -*cky* végződésre

gondolunk. A *Bereczki* név a régi latin keresztnévnek, a *Briccius*nak a fejleménye, de lehet az Alsóberecki, Felsőberecki vagy Bereck községnév származéka is. A *Niczky* név a régi Vas megyei Nick község nevéből ered. Vönöck község szintén Vas megyében van.

Előfordul az is, hogy német családnév olyan hangtani változásokon megy át, hogy egy magyar szó látszatát nyújtja. Ilyen a magyar *Bér* családnév, melynek van *Bär*, *Beer*, *Behr* és *Ber* változata is. Ez nem a magyar *bér* szóból származik, hanem a német *Behr*, *Ber* családnévből, mely lehet a német *Bär* (medve) alakváltozata vagy a *Berwin*, *Bernhard* becézője. – A *Dér* családnév sem a magyar *dér* szó névvé tétele, hanem a német *Dier* vagy *Tier* fejleménye. A német szó régi jelentése 'vadállat', különösen 'őz' vagy 'szarvas'. – A *Hajnal* névnek sincs köze a hajnalhoz. A legtöbb ember ugyanis hajnalban születik, ez tehát nem névadásra ingerlő különbség. A forrás szerintem inkább a német *Heinold*, *Heinhold*. Ezek a *Heinloth* változatai. – A *Láng* név nem a magyar *láng* szóból származik, hanem a német *Lang* (hosszú) családnév értelmesítése. – Ugyanilyen a *Sámán* is, mely nem a legkorábban a 18. század végén előforduló papi sáman szóra utal, hanem a német *Schamann*, *Schaumann* névre, ez pedig a *Schumann* alakváltozata. Jelentése: 'cipész' vagy 'cipőkereskedő'.

Értelmesítés más nyelvből is elképzelhető. Ilyen a *Forrás* családnév, mely a cseh *Farář* származéka. Ennek rokona a német *Pfarrer* (plébános).

Sok hasonló példát mondhatnánk még, de csak ennyi fér ebbe az írásba.

Ladó János

önálló gondolatok logikus kifejtésének módját és jellegét tette mérlegre. A szóbeli témák a következők voltak: 1. A televízió életünkben; 2. Miért vállalkoztam és hogyan készültem az Édes anyanyelvünk versenyen való részvételre?; 3. Jelenemről, jövőmről. Mindhárom téma megnyerte a versenyzők tetszését.

A krónikás, aki másfél évtizede minden alkalommal részt vesz a döntőn, joggal állapíthatja meg: a verseny jelentős nevelési tényező – túl a szakmai eredményen – középiskolás ifjúságunk erkölcsi arcultának formálásában. A maradandó élményt pedig még fokozta az idén az a kiváló érzékkel összeállított ünnepi műsor, amelyet amatőr művészeti csoportok

mutattak be *Nyelvben él a nemzet* címmel.

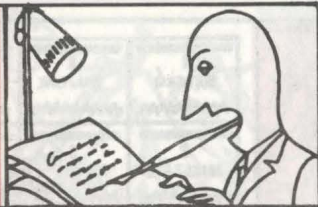
Végül közreadjuk azoknak a nevet, akik sikeres szereplésükért megkapták Sátoraljaújhely város tanácsának plakettjét és a vele járó pénzjutalmat: *Boldvai Beáta* Bolyai János Gimnázium (Salgótarján), *Gózon Ákos* Lovassy László Gimnázium (Veszprém), *Görög Erika* 604. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Törökszentmiklós), *Kiss Attila* 600. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Szeged), *Kiss Zoltán* Madách Imre Gimnázium (Salgótarján), *Kocsán László* 606. sz. Klapka György Ipari Szakmunkásképző Intézet (Jászberény), *Kopácsi Piroska* Széchenyi István Közgazdasági Szakközépiskola (Komárom), *Nagy Gábor* Szász Ferenc

Szakmunkásképző (Bp.), *Nagy-Pál Amália* Tánicsics Mihály Gimnázium (Oroszáza), *Papp Ildikó* 523. sz. Szakmunkásképző Intézet (Siófok), *Ráplai Pál* Nagy Lajos Gimnázium (Szombathely), *Ruppert Andrea* Gép- és Gyorsíró Iskola (Veszprém), *Szanyi Ágnes* 15. sz. Vámos Ilona Szakmunkásképző Iskola (Bp.), *Turza Márta* Eötvös József Gimnázium (Tata), *Vrábel Miklós* 306. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet (Veszprém).

Diákjaik sikeres felkészítéséért két szaktanár kapott emléklapettet és pénzjutalmat: *Bándi Pál* Szász Ferenc Szakmunkásképző Intézet (Bp.) és *Csuti Sándorné* Nagy Lajos Gimnázium (Szombathely).

Graf Rezső

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

A vén diák tovább-ballag...

„Ballag már a vén diák tovább...” Ugyan kinek jutna eszébe az ősi diákdal első sorát szórendcserével prózába rakatni? Nos, nekem egy órám eszembe jutott! „Tovább... mit csinál a vén diák?” – tettem föl a kérdést tanítványaimnak. Válaszul pedig ilyen megoldásokat kaptam: „tovább ballag” (szép számú válasz), „továbbballag” (néhány), „továbbballag” (szintén egy-kettő).

Hibajavítás, tanulságlevonás céljából felüttettem a diákokkal a helyesírási szabályzat 11. kiadásának szótári részét. A 351. o.-on ez olvasható: „tovább; térben ik.: továbbhalad, továbbjut, továbbmegy stb. 131. a)–c); időben hsz.: tovább alszik, tovább dolgozik, tovább tart stb.” Érezzük, hogy a magunknak föltett kérdésre még nem kaptunk kielégítő választ, ezért újabb körkérdés következett: „A dalbeli mondatban határozószónak vagy pedig igekötőnek tartod-e a tovább-ot?” Egységesen az igekötőre szavaztak; többen meg is indokolták: ez az igekötős ige éppen az AkH.-ből föntebb idézett továbbhalad, továbbmegy szinonimája.

Ezek szerint térbelileg kell értelmelnünk a tovább szót, és mint igekötőt a 131. szabály értelmében egybe kell(ene) írunk a ballag igével. De innen hogyan tovább?

A „továbbballag” forma bizonyosan helytelen. Itt ugyanis a tovább és a ballag összetevéséről van szó, nem pedig toldalékolás következtében egymás mellé kerülő 3 azonos mássalhangzónak 2-re való egyszerűsítésével van dolgunk, mint pl. a tollal, tettel esetében. Nyilvánvalóan elfogadhatatlan a „továbbballag” is 3 b-vel! – Csak egy kiút van: továbbballag, kötőjellel. De milyen alapon?

A 11. kiadás 62. pontja szerint: „Ha egy összetett szó előtagja hosszú mássalhangzóra végződik (pl. sakk), utótagja pedig ugyanolyan mássalhangzóval kezdődik (pl. kör), a szóelemző elvet követve megtartjuk az alkotó tagok eredeti írásmódját. Az összetételt ilyenkor kötőjellel tagoljuk: sakk-kör, balett-táncos, válllövés, össz-szövetség stb.” Ez a szabály vonatkozik a mi esetünkre is; tehát: „A vén diák továbbballag”; ahogyan a címben is van. És most már jól tudjuk leírni ezeket a mondatokat is: „A kutató továbbbújt a barlangban” (tehát előrehaladt benne); „A sielő továbbbukfencezett a lejtőn”. – És így tovább...

Holczer József

Szóösszetételek túltengése

Napjaink bonyolult világát szavaink is tükrözik. A szóalkotási módok közül a szóösszetevés erős túlsúlya jelzi azt a törekvést, hogy minél tömörebben nevezhessünk meg valamit. Főleg a gazdasági élet és a politikai nyelv rukkol ki mind újabb és újabb összetett szavakkal.

Vizsgálódásomat helyesírási és stílistikai irányban végeztem. Az egyszerűség kedvéért és a bőséges anyag miatt a példák egyetlen forrásból, a Képes 7 című hetilap 1987. évi 38. számának három cikkéből származnak.

Semmilyen különleges helyesírási gond sincs a következő szavakkal: eszközkijáratás, háttérbeszélgetés, jövedelemszabályozás, szerkezetátalakítás, közvélemény-kutatás. A két tagból álló összetett szók egybeírandók, a többszörös összetételek írását pedig a helyesírási szabályzat 11. kiadása lényegesen egyszerűsítette. Csak azt kell megfigyelni, hogy a 6 szótagot meghaladják-e, s akkor kötőjellel tagoljuk őket. (Vö. 138. pont)

Föltűnő, hogy az iménti öt példa közül négy birtokos jelzős alárendelő szóösszetétel. (A kivétel a háttérbeszélgetés; ez jelentéstömörítő.) Napjainkban leginkább ilyenek keletkeznek, és velük máris eljutottunk egy mind gyakoribb hibaforráshoz: a birtokos jelzős összetétel mindenáron való erőltetéséhez. A következő esetekben például joggal megkérdőjelezhetjük az összetétel szükségességét: „Azóta volt 1986 a maga fizetési-mérleg-romlásával”; „A következő év egy újabb fogyasztóiár-emelést hoz”; „A képen a nyertes környezetvédelmi-bélyeg-sorozat”.

Három dolog jellemzi a kiemelt szavakat: a) Többszörös összetételek, a szótagszámuk miatt is szükség lenne a kötőjelezésre. b) Minőségjelzős alárendelő szóösszetétel az előtagjuk. c) Helyesírásukat az az ún. mozgószabály határozza meg, amely sze-

TENGERI
KÍGYÓ

rint: ha egy különírt szókapcsolat (fizetési mérleg, környezetvédelmi bélyeg, fogyasztói ár) olyan utótagot kap, amely az egészhez járul, az egyébként különírandó előrészt az új alakulatban egybeírjuk, és ehhez az utótagot – a szótagszámtól függetlenül – kötőjellel kapcsoljuk. [Vö. 139. b) pont]

Viszont olvassuk csak tovább a szabályzatot! Az ott adott tanács szerint ezt a megoldást csak akkor alkalmazzuk, ha értelmetlenséget kerülünk el vele; egyébként éljünk inkább a szószerkezetes megfogalmazással. A jobb hangzás, a könnyebb kimondhatóság, az áttekinthetőbb íráskép egyaránt ezt kívánja. Nem kell föltétlenül ragaszkodnunk az összetételekhez!

Nagyon egyszerűen javítható az első példa, ugyanis itt a jelzős szerkezet egybeesik az összetett szóalakkal: „Azóta volt 1986, a fizetési mérleg további romlásával”. A második mondat is könnyíthető ekképpen: „A következő év a fogyasztói árak újabb emelését hozza”. Talán két évtizede még senkinek sem jutott volna eszébe, hogy leírja a tekintélyes hosszúságú környezetvédelmi bélyeg-sorozat szóalakat. Ma is sokkal egyszerűbb lenne így fogalmazni: „A képen a nyertes környezetvédelmi témájú bélyegsorozat”. Sőt: a környezetvédelmi bélyegsorozat is tökéletesen jó és elég lett volna, tulajdonképpen semmi szükség sem volt a mozgószabály alkalmazására.

Akad még ennél is rosszabb „összesztétel”: „Van egy sor ilyen intézkedés, amelyek nem függnek össze az adóval, mint például a fogyasztóiártámogatás-csökkentés vagy -megszüntetés.” Egyszerűbben és nem pontatlanabban: a fogyasztói árak támogatásának csökkentése vagy megszüntetése.

Sokak szerint helyesírásunkban a „legrázósabb” a különírás és az egybeírás. De hát akkor miért szaporítjuk fölöslegesen a gondot okozó szavakat? Rontván velük stílusunkat is!

Zimányi Árpád

Be-cker és Freud

Helyesírási szabályzatunknak több pontja is foglalkozik az idegen szavak és tulajdonnevek elválasztásával, ám ezek a szabályok nem mindenre adnak eligazítást.

A 228. pont csupán a *ch* és *x* betűs szavak elválasztását határozza meg, példái is erre a két betűre vonatkoznak. Nem szól azonban a szintén elég gyakori (sőt talán még gyakrabban előforduló) *ck* betűs német és angol szavak (főképp családnevek) elválasztásáról. Ez a *ck* kétjegyű ugyan, de a kiejtésben egyetlen hangot jelöl, tehát a *c*-t a *k*-tól nem lenne szabad elszakítani. Mégis sűrűn találkozunk hibás elválasztásokkal. (Példáim annyira tipikusak és gyakoriak, hogy lelőhelyük közlését mellőzhettem.)

A kiváló teniszező nevét Bec-ker formában találtam (nem is egyszer), és más nevek is hasonló sorsra jutottak: Schmü-ker, Schic-kelbauer, Hac-ker, Millöc-ker, Bec-kenbauer; Thac-keray, dic-kensi. Találtam a német elválasztásnak megfelelő formát is: Bek-ker. – A magyar szabálynak megfelelő elválasztások természetesen ezek lettek volna: Be-cker, Schmü-cker, Schi-ckelbauer, Ha-cker, Millö-cker, Be-ckenbauer; Thac-keray, di-ckensi.

A helyesírási szabályzat egyik szerkesztőjeként is köszönöm Bikácsi László észrevételeit. Egyszermind felhívom olvasóink figyelmét arra, hogy a Helyesírási tanácsadó szótárban igen sok idegen közszó és tulajdonnév elválasztásának a módját megtalálhatják. Ha a keresett szó nem lenne meg a HTSz.-ben sem, a szabályzat elvi állásfoglalását alkalmazva – ahogyan ezt cikkírónk is tette – önállóan próbálják megoldani problémájukat.

A *Puccini* név elválasztása helyesírási szótárainkban nem található; a

A 225. pont szabályozza azoknak a szavaknak az elválasztását, amelyek csak egyetlen magánhangzót tartalmaznak, vagyis elválaszthatatlanok. A példák közül azonban hiányoznak német szavak (csak angol és francia közszavak és tulajdonnevek vannak), a szerkesztők talán azt gondolták, hogy a német kiejtést úgyis mindenki, elsősorban minden nyomdász ismeri. Pedig hogy ez nincs így, azt a következő, alig hihető példák mutatják: Fre-ud (e. frajd), We-isz (e. vejsz), Re-ichsrat (e. rejhszrat). Egyiket sem lett volna szabad megszakítani ott, ahol tették. Francia nevek helytelen elválasztásával is találkozhatunk: Pro-ust, (e. pruszt), Com-te (e. komt). Az ilyen esetek azt árulják el, hogy a „tettes” nem ismeri a szokásos kiejtést.

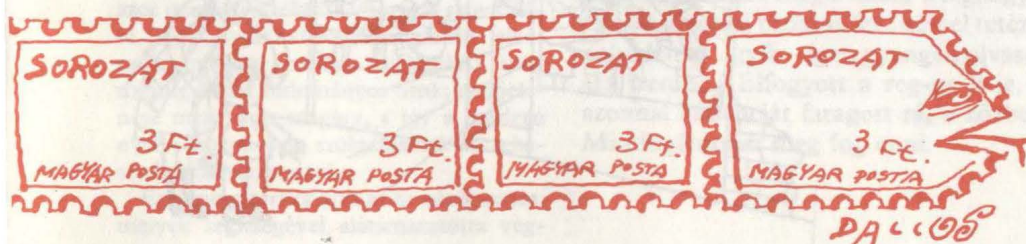
Végül egy nagyon népszerű olasz zeneszerző nevének különös elválasztására bukkantam két helyen is, így: *Puc-cini*. A *cc*-nek, az olaszban *ccs*-nek hangzó betűnek az elválasztására vonatkozó szabályt nem tartalmazza helyesírási szótárunk. Véleményem szerint az idegen szavak (tulajdonnevek) elválasztását részletesebben (több példával) kellene ismertetni.

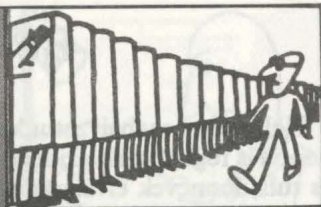
Bikácsi László

Puc-cini

Puc-cini elválasztási módot cikkírónk helyteleníti, de nem közli, hogy e helyett mit tartana jónak. A név kiejtése alapján valószínűleg a *Pu-ccini* formára gondol, így ugyanis az egy hangot (a *ccs*-t) jelölő betűcsoport (a *cci*) együtt megy át a következő sorba. Ezt az elválasztási módot azonban nem tudnám ajánlani, mert hosszú mássalhangzóval magyar szótag nem kezdődhet (vö. *loccsan*, elv. *locsan*). Voltaképpen ez a szabály az olaszban is, csak ők nem egészítik ki a sor végén a betűt, vagyis nem „Puc-cini”-nek választják el a nevet. (Ezt a magyarban sem tehetjük meg a név sérelme nélkül!) Legcélszerűbb tehát nekünk is az olaszos elválasztás: *Puc-ci-ni*, amely magyar szemmel nézve – bár csak a betűket tekintve – szintén szabályos, hiszen a két *c*-ből az egyik maradt, a másik átment a következő sorba.

A rovatvezető

Nyelvi illetan

Kézikönyvet jelöl a cím, olyan új munkát, amely enciklopedikus formában tárja olvasói elé a mindennapi magatartás és nyelvhasználat kapcsolatát. (Szerkesztette: Deme László–Grétsy László–Wacha Imre. Kiadta az Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1987-ben.)

Illemkódexeink, például Fejér István: *Tudni illik, hogy mi illik*; Köves J. Julian: *Illik tudni* című munkája intenek ugyan a kulturált beszédre, de sajnos, s ez nem az ő hibájuk, a nyelv és a nyelvhasználat ügye napjainkban nagyon rosszul áll.

Nem elég ma már figyelemmel kísérni a nyelv spontán fejlődését, a részletekben útmutatásra van szükségük fiataloknak, idősebbeknek egyaránt: a nyelvi, kifejezésbeli lehetőségek megismertetésére, kulturáltabb beszéd- és magatartásformák kialakítására, az útszéli hang és írás, a fantáziátlan, szürke, panelekből, sablonokból álló beszédminta kiszorítására; tehát a nyelvi közműveltség megújítására.

A nyelv ügye egyre nagyobb nyilvánosságot kap. Pártkongresszuson, országgyűlésen is szóba kerültek a fenti gondolatok, a KISZ, de különösen a Népfront felkarolta az anyanyelv tisztaságáért, hatékonyságáért küzdő törekvéseket.

Új könyvünk, első nyelvi illetanunk is a Népfront védőszárnyai alatt született meg. Szerzői: Bachát László, Bíró Ágnes, Deme László, Graf Rezső, Grétsy László, Szende Aladár, Tolcsvai Nagy Gábor, Wacha Imre, Z. Szabó László.

A több mint 400 oldalas munka három részből áll. Az első olvasmányszerűen foglalja össze a társas érintkezés alapkérdéseit, a köszönésre, megszólításra szolgáló nyelvi eszközöket, bölcs eligazítást ad a tegezés és nem tegezés dolgában, leveleket mutat be, magániratok megszerkesztéséhez ad mintákat.

A második rész: társas érintkezés a gyakorlatban. Hogyan viselkedjünk, szóljunk egymáshoz otthon, az utcán, munkahelyünkön? Miként lehet szolgálatkész az eladó? Mit tegyünk ügyes-bajos dolgaink intézése közben? Melyek a vita és a nyilvános szereplés legfontosabb illemszabályai? Minderre válaszolnak vonzó közvetlenséggel, józanul és megfontoltan a szerzők. Itt tekintik át a durva, a trágár beszédmód, az egyes (durva) szavak történetét, teljes határozottsággal küzdve a „mosdatlanszájúság” ellen.

A kötet harmadik harmada kislexikon: betűrendben címszavakban tartalmazza a nyelvi formák jelentését, körülírja hasz-

nálati körüket. Idegenek megszólítására bátran ajánlja például az *asszonyom, hölgyem; úr, uram* formákat, sőt a *kisasszony-t* és a *fiatalembert* is. Ma is van létjogosultsága a *Kezét csókolom!*-nak, s mindenkinek ajánlhatók a napszaknak megfelelő köszönésformák, a *Jó napot kívánok!* és társai.

„A könyvet jó szívvel ajánlom minden olvasónak. Annak is, aki csak szórakozni akar, és annak is, aki kellő önvizsgálat után talál majd változtatni valót saját magatartásában is” – írja előszavában a munka egyik lektora, Pozsgay Imre. Ennél mi sem kívánunk többet. Illetőleg a második kiadásnak majd egy kicsit „kézikönyvszerűbb” külsőt, tartósabb fedőlapot, szebb papírt, tartalom és forma „illendőbb” tallalkozását.

Heltainé Nagy Erzsébet

Jakab István:

NYELVI VÉTSÉGEK ÉS KÉTSÉGEK

Madách, 1987.

Új, értékes kötettel gazdagodott a magyar nyelvvelés irodalma. Szerzője a szakmai körökben hazánkban is jól ismert nyelvész, a pozsonyi Komenský Egyetem oktatója, Jakab István, aki változatlanul azt a helyes elvet vallja, hogy „egy magyar nyelv van, a közös magyar nyelv. Ezt használják anyanyelvükként más országok magyar nemzetiségei és szórványai. Fontos tehát, hogy ez a közös nyelv egységes, minden magyar számára érthető legyen” – írta előző kötetében. (Nyelvünk és mi. Madách, 1983.)

A közös nyelv egységének megőrzése érdekében hallatja szavát most is, akár nyelvhasználati hibákra figyelmeztet, akár nyelvi bizonytalanságban próbálja eligazítani olvasóját. Mondanivalóját témakörök szerint csoportosítja.

Az *Amikor csak a köntös magyar ...* című fejezetben a szlovákból való fordítás pontosságát hangsúlyozza, mondván: „Nem fordíthatunk le minden idegen szót a szóelemek, illetve minden kifejezést az őt alkotó szavak szerint, hanem a szóban forgó fogalom magyar nevét kell megkeresnünk megfelelőjeként.”

A szótévesztés és hibás szóhasználat kérdéseivel kapcsolatban fejt ki véleményét a *Megfelelő szó kerestetik* című részben, a *Nyelvünk megtépzott virágai*-ban pedig szóláshasználati hibákat sorol fel.

A környezet nyelvének hatásaként tapasztalható téves szóhasználati jelenségekre hívja fel a figyelmet a *Közvetett „szókölcsonzeseink”* című fejezetben, s végül *Gondolatok és mondatok* címen a nem körültekintő fogalmazás jelenségeit gyűjti egybe.

A zárórészben nyelvi kétségeket és bizonytalanságokat említ, olyanokat, amelyek néha már érthetlenné teszik a beszédet nem szlovák környezetben élők számára.

A tanulságos kötet anyagában való eligazodást szó- és tárgymutató segíti.

G. R.

A moldvai csángómagyarok

A tudomány témái nem mindig érdekesek a maguk nyersségében, sokszor színes köntösbe kell burkolni, játékoságba kell ágyazni tudományos témákat ahhoz, hogy a nagyközönség érdeklődése felkeltséjük irántuk. Nem volt szükség figyelemfelhívási fogásokra az Akadémia január 26-án lezajlott tudományos tanácskozásán, ahol a moldvai csángómagyarok történetével, nyelvvel, néprajzával foglalkoztak avatott kutatók.

Az ülésszakot, a megnyitó után *Domokos Pál Péter* kezdte meg *Petrás Ince János* életének bemutatásával. A tőle megszokott ércesen lágy hangvétellel adta elő *Domokos Pál Péter* a 175 évvel ezelőtt született csángó-kutató, *Petrás Ince János* küzdelmeit, missziós tevékenységét.

Másodikként *Benda Kálmán* történész szerepelt az előadók sorában. Ő „A csángók története a 16–18. században” címmel tartott előadást. Jóllehet előadásának gerince tényleg a jelzett időszakot ölelte át, nem kerülte ki a kérdést, hogy mikor és hogyan keletkeztek a moldvai csángó telepök. A keletkezés időpontját a 13. századra teszi, a keletkezés módját pedig Magyarországról való kivándorlásban jelöli meg. Az a hely, amit a csángók otthagytak Magyarországon új, moldvai lakóhelyükért, *Benda* szerint – elfogadva *Lükő Gábor* álláspontját – a Szamos vidéke, pontosabban a Szamostól északra eső terület. *Benda* előadásának nagy érdeme, hogy a politikai történet és a hadtörténet eseményeihez tudta kapcsolni a csángók számára szelsőséges ingadozását, gazdasági életük hullámzását, kereskedelmük fellendülését, illetve visszaszorulását, hitéletükkel kapcsolatosan magyar nyelvű papért való folyamódásaikat.

Messze vezetne, ha itt *Benda Kálmán* előadásának további részleteibe kívánnék belebocsátkozni. Lapunk témáját szem előtt tartva kissé hosszabban kell viszont időznünk, részleteket is említve, *Benkő Loránd* soron következő előadásánál, aki „A moldvai csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből” címmel szövelt a hallgatóságához. Pontosán körülhatárolta témáját; csak a nem székely eredetű moldvai csángókról kívánt beszélni, de jelezte, hogy ez a leszűkítés nem értékítélet: más alkalommal a székely csángók köré sorjázó tudományos kérdéseket is érdemes lesz megvitatni. A kutatás nehézségeire is utalt: a moldvai csángók korai nyelvi adatai szláv nyelvű oklevelekben maradtak fenn, és az ezekben levő (főleg tulajdonnévi) adatok azonosítása nehéz és sokszor nem egyértelmű. Másrészt szóvá tette, hogy „a már évtizedekkel ezelőtt” elkészült moldvai csángó nyelvátlasz még mindig szinte tudományos titok; megjelelése még várat magára, s így a modern nyelvi adatok nem szolgálhattak összehasonlító támaszpontul.

Ezek után tért rá arra az öt nézőpontra, melyek segítségével alátámasztotta vég-

következtetéseit: ezek (1) a szóbanforgó népcsoport megnevezése, (2) a történeti személynevek elemzése, (3) a történeti helynévanyag vallomása, (4) a csángók nyelvében levő jövevényszavak vizsgálata, (5) a nyelvjárási anyag nyelvföldrajzi, nyelvjárástörténeti szempontú értékelése.

Az első témában *Benkő Loránd* jelezte, hogy a *csángó* megnevezés etimológiája szilárd: a ’kószál, csavarog, vándorol, elmegy’ jelentésű *csang* ~ *csáng* ige igenévi származéka. A Történeti-etimológiai szótár hibásan vonja ehhez az igéhez, a ’roszszul hangzó’ igenévi jelentést; különösen hibás, ha ezzel a jelentéssel kapcsoljuk össze a csángók nevét. *Benkő* bírálja az említett szótár anyagában azt is, hogy miért kérdőjelezi meg az 1400-ból való „*Georgius Changó*” idetartozását: ez biztosan a *csángó* név első említése. Ez azonban még nem moldvai területről való. Moldvai oklevélből a 15. század elejéről van adatunk a *csángóra* cirill betűs alakban. Az itteni oklevelekből számos más magyar név is idézhető: *Farkas, Bíró, Miklós*, persze mind cirill betűs formában. E forrásokból következően állítható, hogy magyar nyelvű személyek a 15. század elejétől jelentős számban fordulnak elő moldvai területeken. *Bandinus* pápai megbízott e területre vonatkozó összeírásában 1020 család szerepelt; 170 család a *Tatros* és *Tázló*, 514 a *Bákó* vidékéről és 336 az utóbbtól keletre eső területekről.

A személynévanyagnál is fontosabb a földrajzi nevek tanulmányozása és tanúsága: számos moldvai víznév magyar etimónú, mint a *Somos-é, Asou-é (Aszó)*, a többfelé szereplő *potoc* (patak) megnevezése. Figyelemre érdemlő névtani tény,

hogy a korai magyar névadás jellegzetességeit, típusait a moldvai csángómagyar területről származó nevek nem mutatják, viszont nagy számban jelentkeznek a későbbi típust képviselő *-falva* végződésű névforma.

Adatai alapján *Benkő* a nem székely eredetű csángómagyarokról a következő újszerű megállapításokat teszi. E népcsoport viszonylag egységes etnikumot és nyelvi rendszert mutat. *Jelenlegi lakóhelyükre költözésük a 13. század végénél nem lehet korábbi*, mivel a névtipológia, például a *-falva* végződésű helynevek ezt bizonyítják; *korábbi lakóhelyük* Erdély mezőségi részén, az *Aranyos alsó folyásának vidéke volt* (a nyelvjárástörténeti adatok határozottan utalnak erre). A mai elhelyezkedési területüknél (*Bákó* és *Román* vidékénél) *nagyobb területekre is kiterjedtek korábban településeik* (a *Beszterce* és a *Moldva* középső folyásának vidékére). Erdélyből keletre való költözésük okát nyelvi adatok alapján nem lehet meghatározni. A náluk megfigyelhető, selypességnek tűnő, *sziszegő beszédmód nem idegen nyelvi hatás eredménye, hanem belső nyelvi folyamat következménye*; viszont azt, hogy ez régi, ősi nyelvi állapot fennmaradásának következménye-e, vagy elszigetelt helyzetükben sajátos irányt mutató későbbi nyelvi fejlődés eredménye, egyelőre – mai ismereteink alapján – nem tudjuk meghatározni.

A tudományos ülésszak a délutáni órákban a csángókat érintő néprajzi, régészeti kérdések megvitatásával folytatódott.

Büky Béla

DIÁKOK ARANYKÖPÉSEI

Évek óta gyűjtöm az általános iskolai tanulók baklövéseit, a szóbeli megnyilatkozások és az írásbeli fogalmazások torzszüleményeit.

Pontatlan olvasásból adódó hibák: Szemét anyja összes hajához értette (őszes); A hont |kivont| szabályával óvta ellenem (szablyával); Koszos diák volt Debrecenben (kosztos). – Írásbeli dolgozatokból vett részletek: Az amúgy is beteges anya gyógyíthatatlan betegségben meghalt, emiatt kétszer is öngyilkosságot követett el; Szokolov mégnősült, ugyanolyan szegény lányt vett el, mint ő volt; Akkora hóvihar tombolt, hogy az emberek alig bírták elhányni; A fákra rátelepedett a zúzmarra, akárcsak a kerítésre, amit a gyerekek szórakozásból szoktak szedegetni; Nagy élmény volt látni, hogy a hűvös őszi idő lehúzta a növények ruháját.

Ezek az elszólások, elírások kuncogást, olykor hahotát csálnak ki a gyerekekből. Hatásuk mégis akkor a legnagyobb, amikor elszabadul a fantázia, s az elszólást valaki tudatos ferdítéssel tetézi, a hibát játékká változtatja. Jól ismert dalunkat az egyik – igen gyengén olvasó – kislány így betűzte ki: Kossuth Lajos azt izente, / Elfogyott a reg-ge-li-je. Jó humorú, eleven eszű osztálytársa azonnal kádenciát faragott rá, s közbekialtotta: Ha még egyszer azt izeni, Mindnyájunkat meg fog enni.

Gerendeli György
(Dombegyház)

Pontozó

Mielőtt közölnénk 1987. évi 4. számunk rejtvényeinek helyes megfejtését, köszönetet kell mondanunk olvasóinknak azért a sok jó kívánságért, amellyel az új év alkalmából elhalmoztak bennünket. Persze, ez a híradás s ez a köszönet így egy kissé anakronisztikusnak látszik, hiszen csak május–június táján kerül az olvasók kezébe, mégis úgy érezzük, tartozunk vele. És most következzenek a megfejtések!

I. Igék – testrészekből. 1. Fülel 2. Kezel 3. Szemez 4. Talpal 5. Szájal vagy nyelvel 6. Vállal 7. Szível 8. Orrol 9. Hasal 10. Bokázik

II. Író és műve. Sütő András: Advent a Hargitán

III. Szétdarabolt szólások. A négy közismert szólás: 1. Egérutat vesz. 2. Elhúzza a csikot. 3. Kerekét old. 4. Olajra lép. A négy tájnyelvi pedig: 5. Eloldja a hajókötelet. 6. Nyúlpasszust vált. 7. Szedi a rőfjét. 8. Szélről köti a derest.

IV. Jön vagy megy? Mindkettő! 1. Rájött – ráment. 2. Összejött – összement. 3. Kijött – kiment. 4. Belement – belejött. 5. Feljött – felment.

V. Kölcsény a nyelvről. Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél, ez az első s elengedhetetlen feltétel.

A legalább 80 pontot elért megfejtők közül a következők nyertek 100–100 forint értékű könyvutalványt: Détár Jánosné, Hódmezővásárhely, Lendvay u. 3. (6800); Gyulaváriné Patthy Anna, Sopron, Csengery u. 47. II. (9400); Herczeg Ildikó, Komárom (Szóny), Petőfi S. 13/b (2921); Kémenczyné Kozák Elvira, Gödöllő, Stromfeld st. 11. X. 4. (2100); Dr. Keresztesné Farkas Erzsébet, Szentes, Kórház, Orvosszállás (6600); Láng Miklós, Budapest, Üllői út 54–56. VI. 51. (1082); Dr. Molnár Mártonné, Mezőkövesd, Vörösmarty u. 2. (3400); Nyelvészkedő szakkör, Szombathely, Bolyai János Gyakorlóiskola, Bolyai u. 11. (9700); Váradi Andrásné, Dévaványa, Zrinyi u. 23. (5510); Vohmann Anna, Budapest, Nagybányai út 15. I. 1. (1025). Gratulálunk!

A Pontozó új feladatai

I. „Állati” csacsipacsi. Ugye, ismerik olvasóink a *csacsipacsi* nevű játékot? Megadott meghatározások alapján olyan szókapcsolatokra kell rátalálniuk a megfejtőknek, amelyek két betű kivételével megegyeznek egymással. Jó példa erre már magának a játéknak a neve is: Szamárkézfogás: csacsipacsi. Itt következő meghatározásainkra kivétel nélkül egy-egy olyan jelzős szerkezettel kell válaszolni, amelyben a jelző és a jelzett szó csak kezdőbetűjében különbözik egymástól, a jelzett szó pedig valamilyen állat. Ezért állati ez a csacsipacsi! (Megfejtése 2–2, azaz összesen 20 pont.)

1. Bolondos kecskeféle kérődző: .....
2. Lumpoló fogasféle: .....
3. Himbálózó ausztráliai kutya: .....
4. Ostoba hizlalt tinó: .....
5. Szemtelen pajor: .....
6. Lusta menyétféle: .....
7. Lágyan zümmögő poszméh: .....
8. Bamba fácánféle: .....
9. Világtalan tibeti marha: .....
10. Pedagógust megillető énekes madár: .....

II. Olvassa össze! Válaszoljon az itt következő meghatározásokra, s a válaszokat írja egymás mellé! Ha jól felelt, egy nemrégiben elhunyt irodalomtörténész neve és 1986-ban megjelent tanulmánykötetének címe kerekedik ki a válaszokból. (Megfejtése 10 pont.)

1. A lámpa kanóca: .....
2. Évi párja: .....
3. Kérdő névmási alak: .....
4. Háziállat: .....
5. (Meg)bánt: .....
6. Egyszerű eszköz: .....
7. Jegyet vesz: .....
8. Ez a csodák csodája: .....
9. Talajt lazít: .....
10. Indíték: .....

III. Verses talányok. Legutóbbi számunkban már közöltünk néhányat ebből a múlt században oly kedvelt rejtvénytípusból. Mivel olvasóink szívesen fogadták, most ismét átnyújtunk néhányat. Az első háromnak a megfejtése egy-egy közszo, a negyediké egy helynév. (A helyes megoldásért 4–4, összesen 16 pont jár.)

Kedves Olvasónk!

A TIT József Attila Szabadegyetem levelező sorozatot indít az 1988–89-es tanévben *Hogyan levelezünk a hivattal?* címmel. Témája hivatalos iratok szerkesztése. Várjuk mindazoknak a jelentkezését, akiknek kedvük van gyakorlatot szerezni abban, hogyan forduljanak a hivatalos szervekhez, személyekhez, hogyan fogalmazzák meg mondanivalójukat úgy, hogy tartalmában és formájában is megfelelő legyen. A tanfolyam vezetői, dr. Deme László és Felde Györgyi öt alkalommal levélben küldik el a tudnivalókat és a feladatokat. A válaszokat pedig két alkalommal konzultáción vitatják meg az érdeklődő résztvevőkkel. Jelentkezni lehet levélben a szabadegyetem titkárságán augusztus 15-ig vagy személyesen szeptember 12–23-ig (cím: a TIT József Attila Szabadegyetem, 1088 Budapest Múzeum utca 7.). Részletes felvilágosítást a 335–189-es telefonon adunk.

A TIT budapesti magyar
nyelvi szakosztálya

1. Eleje egy város neve,
hátról a tél hírnöke.
Hogy mit jelent összetéve?
Gondolj csak a táncosnőre!
2. Hüvelyes a konyhakertben
és folyóvíz szünetében.
Aki kitalálja nevét,
Hadd díszítse okos fejét.
3. Az elejét jól kell kötni,
vége mögött nem jó ülni.
Ha a két szót egybeteszed,
mit beletettél, megeszted.
4. Az eleje kincs,
mi kopasznak nincs.
A közepe az,
mi nem ugyanaz.
A végét meg akkor teszi,
ha valamije nincs neki.

IV. ADÓ alap. Ha már adófizető polgárok lettünk, nézzük, hogy mi minden lehet ADÓnak az alapja! A VAGYONadót például az adózó a vagyona után rója le, az EBadót pedig, amely éppen mostanában megszűnt, a kutya gazdája az általa tartott *eb* után fizette.

Az említett példák valóságosak. Vannak azonban olyan dolgok, amelyek mind ez ideig nem estek adófizetési kötelezettség alá, mégis összekapcsolhatók az ADÓ-val. A következőkben tehát kizárólag nyelvi szempontból „megADÓztatható” dolgokról lesz szó, vagyis olvasóinknak az itt következő meghatározások alapján olyan értelmes, létező magyar főnevekre kell rátalálniuk, amelyek az ADÓ szó hozzákapcsolásával újabb értelmes szót adnak, ráadásul úgy, hogy se a kiindulósónak, se pedig az eredményül kapott ADÓ-snak a világon semmi köze se legyen jövedelemhez s az ahhoz kötődő, *adó*-nak nevezett lerovandó pénzüsszeghez. Minden jó megoldásért 2–2 pont jár a megfejtőnek – természetesen adómentesen!

1. Nyelvtani fogalom: .....
2. Speciális terület: .....
3. Közösség egyede: .....
4. Állati testrészt: .....
5. Hőemelkedés: .....
6. Vízi állat: .....
7. Testrészt: .....
8. Rágószerv: .....
9. Szürke bundájú kistragadozó: .....
10. Növénynek és nadrágnak egyaránt nélkülözhetetlen része: .....

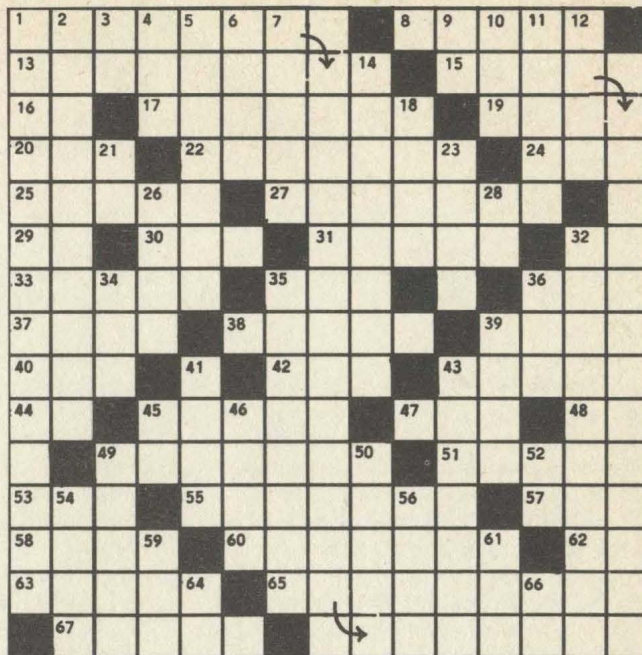
V. Ratkó József a nyelvről. Keresztretjevnyünk vízszintes 1. és 15. sorában a József Attila-díjas költőnek, Ratkó Józsefnek Vallomás című kötetéből idézünk egy gondolatot. Ezt tessék beküldeni! (Megfejtése 25 pont.)

*

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 91 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A rejtvények megoldását 1988. augusztus 15-ig kell beküldeni címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest 1906, Pf. 62.

Minden kedves megfejtőnek jó fejtörést, kellemes szórakozást kívánunk a közölt feladványok szerzői:

Felde Györgyi (IV.)
Grétsy László–Neumann Edit (I.)
Lázár Lajos (III.)
Rózsa Ibolya (II.)
Schmidt János (V.)

A költői meghatározás

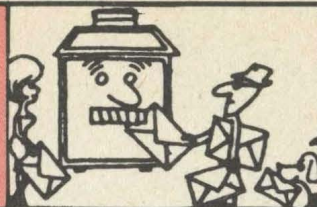
VÍZSZINTES:

1. Ratkó József megállapításának kezdete (zárt betűk: Y, É). 8. Cserél a talonból. 13. Egykori könnyű, ujjatlan köpeny. 15. A megállapítás második, befejező része (zárt betűk: M, I). 16. Körülbelül, röv. 17. A térdkalács orvosi neve. 19. Német eredetű férfinév. 20. Szemüvegtartó! 22. Kíméletlenné váló. 24. Rövid tavaszi hónap! 25. Központi edzőtáborunk jelzője. 27. Apage, ...! (bibliai mondat). 29. Fordítva folyik Itáliában! 30. Rostnövény. 31. Óvodai megbízott! 32. Zavarban van az igenévképző! 33. Sebet okoz a lüg. 35. Szintén nem. 36. Kifejezi óhaját. 37. Dal. 38. ... Roussos; az előbbinek mestere! 39. Komárom megyei község. 40. Polgári törvénykönyv, röv. 42. E két vegyjel páratlan bizony! 43. Tepsit megszíroz. 44. Edélény határai! 45. ... Sztara Zagora; bolgár sportklub. 47. Seb után maradhat. 48. Érdekes részlet! 49. Helyiség a központi bejáratnál. 51. Angol iparváros. 53. Könnyeket ejt. 55. Itt-ott. 57. Vízpara. 58. Fejlődés. 60. Lázadozik. 62. ... füle, ... farka. 63. Pince előtere. 65. Huszita erődítmény. 67. Alaposan tisztít.

FÜGGŐLEGES:

1. Mű létrehozásának feltétele. 2. Díszmadár. 3. Vércsoport. 4. Szovjet gazdasági program volt. 5. Múlt századi spanyol zeneszerző (Sebastian de). 6. Ritkán, de így is becézik Antalt. 7. Fötlen. 9. Allé szélei! 10. Fővárosi sportegyesület. 11. Veszélye meredek partoknál fenyeget. 12. Vezető lengyel párt. 14. Csirázó magvakban is előforduló anyag. 18. A fordítottja is épület része! 21. Tortaszület! 23. Ilyen eső is esik. 26. Regény szereplője. 28. Régi római pénz. 32. Homokos vidéken telepített széles fasor. 34. Egy hang a kecskeólból! 35. Kirurgus. 36. A Vasas egyik színe. 39. Mitikus történet. 41. Kévehalom. 43. A távcsőbe kukkant. 45. Tág. 46. A Rudolfal rokon férfinév. 49. Az egyik kőkorszaki szaki! 50. Folyó Irán északkeleti részén. 52. Félsg! 54. Betüvetés. 56. Szavazat. 59. Ennyi kéz hamar kész! 61. Görög és spanyol autók jelzője. 64. Igekötő. 66. Üres vár!

POSTALÁDA

Szót vagy szavat? Benkó Éva – 5920 Csorvás, Ady E. u. 24. – levelében azt kérdezi, hogy a címül irt szóalakok közül melyik a helyes?

Vannak olyan szavaink, amelyeknek bizonyos toldalékok előtt több alakjuk is lehet. Például: *mag: magok-magvak, magot-magvat; daru: daruk-darvak, darut-darvat; falu: faluk-falvak*. Ilyen az ősi szó főnév is: nem szeretem a nagy *szavakat*; sorold fel a leggyakoribb *kötőszókat*; egy *szavát* sem értem; egy *szót* sem értek az egészéből. Mindkét forma helyes, de azért az idők folyamán kialakult használati körük. A nyelvtan szaknyelve jobban kedveli a *szók, szót* alakokat – *mutatószók, indulatszót, névszók(at), kötőszót* –, a köznyelv meg az irodalmi nyelv azonban szívesebben élt mindig, és él ma is az ősi *v-s* tövű alakokkal, például: „*Szavak, csodálatos szavak*” (Juhász Gyula); „*Szavaink becsülete*” (Tamási Áron); „*Anyanyelvünk szavai*” (Németh László); „*Hazai szavak*” (Illyés Gyula); „*Varázsszavak, varázsszavak*” (Bertha Bulcsu).

Egedy Mária

Legalább. Orlovsky István – Královsky Chlmec, Csehszlovákia – a *legalább* határozószó jelentésére és használatára vonatkozó észrevételeit fejt ki levelében.

A *legalább* jelentése szótáraink szerint: 'nem kevesebb, mint...'. Tehát nincs szó arról, hogy a rádióbemondó az örömet sejtetné, amikor így fejezi ki magát: „pokolgép robbant egy áruháznál, s *legalább* hatan életüket veszítették”.

A Magyar értelmező kéziszótár a szó mellékjelentései között felsorol ugyan még egy értelmet, amely az Ön véleményéhez közelít: „nem is baj, jó is, mert...”. Például: Jól megjárta, de most *legalább* óvatosabb lesz. Ez azonban a *legalább* szó negyedik jelentése, és semmiképpen sem helyes ezt az értelmet tulajdonítani a fenti hírben szereplő *legalább*-nak.

Balogh Judit

Szag – illat. Dobos András – 1153 Budapest, Eötvös u. 23. – a címül irt szavak helyes használatára vonatkozóan szeretne választ kapni.

A *szag* szó kezdetben csupán általános jelentésű, közömbös hangulatú főnév volt: valamely anyag jellegzetes kipárolgása által a szaglószervényben keltett érzet jelölésére (*csípős, erős, finom, fojtó szag; a dohány, a virág, az ecet, a záptojás szaga*). Ma azonban már inkább csak a kellemetlen szagnak a képzete kapcsolódik hozzá (*szájszag; a húsnak szaga van*), és a bűz mai jelentésének felel meg. Az *illat* ellenben kellemes szagérzetet jelent (*balzsamos, csábító, finom, orrcsiklandó illat; a rózsza, a friss kenyér, a pecsenye, a húsleves illata; parfümillat, virágillat*). Szépitő vagy gúnyos árnyalattal is mondjuk olykor: Micsoda *záptojásillat* van itt! De a *szagos* szóra is vannak hagyományos kifejezéseink: *szagos bükköny, szőlő*.

Berda József a húsleves dicséretére irt versében „*orrcsiklandó szag*”-ot ír, de ez csak alkalmi szóválasztás, nem szabály. Önnek igaz van: a jól fűszerezett, zöldségtelt húslevesnek bizony „*felsőleges az illata*”. Jó étvágyat hozza! Aki *szag*-nak érzi, ne egyen belőle!

Egedy Mária

Gyarló. Kollár Pál – 3047 Buják, Petőfi S. u. 26. – azt írja levelében, hogy nem tudja pontosan, „kire, mire lehet vonatkoztatni” a *gyarló* szót.

Szavaink jelentésének magyarázatát úgynevezett értelmező szótárainkban találjuk meg. Ilyen A magyar nyelv

értelmező szótára vagy a még könnyebben hozzáférhető és forgatható Magyar értelmező kéziszótár. Ezek alapján írjuk, ime, mit jelent ez az általában választékos, néha régies vagy éppen költői stílushatású *gyarló* szó: 1. keveset érő, rossz minőségű, silány dolog: *gyarló munka*; 2. erkölcsileg gyöngé, bűnre hajló, esendő ember: „*Gyarló teremtmény, gyáva, gyenge asszony*” (Vörösmarty); 3. ilyen személyre jellemző érzés, képesség: *gyarló gondolkodás*; 4. testileg erőtlen, gyenge személy. Megjegyezzük, az utóbbi értelemben ma már nagyon ritkán használatos a *gyarló* szó, ez a jelentésárnyalat ma már régies. Ilyennek hat Vörösmarty alábbi két sorában is: „*Öldöklő kezeit gyarló öregekre, És gyámoltalanul maradt hölgyekre vetette.*”

Heltainé Nagy Erzsébet

A helyesírási készség fejlesztése és a szókinccs gyarapítása. Tóth Terézia – 1213 Budapest, Kondor u. 12. – levelére a következő választ adhatjuk:

Nagyon örülünk, hogy szeretne javítani a helyesírásán és a stílusán. Legelőször szerezzé meg A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadását. Abban a szabályokat is (pontokba szedve), a szótári részben pedig a leggyakrabban előforduló szavakat, kifejezéseket is megtalálhatja. A Helyesírási tanácsadó szótár új kiadása most készül; reméljük, még ebben az évben megjelenik. Vannak gyakorlókönyvek is, ajánljuk például a Helyesírásunk címűt. A nyelvtankönyvek közt a legrövidebb és legkönnyebben áttekinthető a Rácz-Takács szerzőpáros alkotta Kis magyar nyelvtan. Szókinccsét fejlesztheti Szilágyi Ferenc könyveiből (A magyar szó regénye, A magyar szó költészete stb.). De hasznos az Új anyanyelvi kaleidoszkóp meg a Nyelvi divatok című kötet is. Mint titkárnőnek fontos lenne az Irtaszerkesztési és fogalmazási tanácsadó is.

Tanárának igaza volt, a szépirodalom nemcsak a szókinccset fejleszti, hanem emberi kibontakozásunkat is segíti. Hogy melyik könyv érdekes és olvasmányos, az nagyon viszonylagos dolog. Kezdje azzal a témával, amelyik a legjobban érdekli. Szerintünk különösen lebilincselők az útleírások, a történelmi regények. Kezdje a magyarokon, forgassa Jókait, Mikszáthot, Gárdonyit, Kosztolányit, Sánta Ferencet. Azokat válassza, akiktől tanulni is lehet az életről.

Egedy Mária

Időbeni. Bartha Ferencné – 1209 Budapest, Dél u. 17. – azt szeretné megtudni, hogy az *időbeni* és az *időbeni* változatok közül melyik a helyes.

Természetesen a szabályosan képzett *időbeni*. Más *-beni* képzős melléknév használatában is tapasztalhatjuk, hogy a *-beni* képzős változat egyre inkább háttérbe szorítja. Például úton-útfélen így látjuk, halljuk: *levélbeni értesítés, pénzbeni támogatás, jövőbeni utazás* a helyes *levélbeli értesítés, pénzbeli támogatás, jövőbeli utazás* helyett. A szokatlan, szabálytalan *-bani, -beni* képzős – pontosabban: *-ban, -ben* ragos + *-i* képzős alakok – legfőképpen a bonyolult formákat kedvelő hivatali nyelvben vertek gyökeret: *tárgybani eljárás, tárggyüzbani szabályok, e tekintetbeni rendelkezés*. A mondatok átfogalmazásával, egyszerűbbé tételével azonban aránylag könnyen kiszoríthatók a hivatalos szövegekből. Megjegyezzük: néhány, főként átvitt jelentésű alapszóból képzett *-bani, -beni* képzős alakot ma már elfogadunk. Például: *kicsinybeni, nagybani vásárlás; természetbeni juttatás*. (Ez utóbbit nem is igen tudjuk más kifejezéssel helyettesíteni.)

T. Urbán Ilona